

RUSÍNI A UKRAJINCI NA SPIŠI V ROKOCH 1945 – 1967

MARTIN FURMANIK

FURMANIK, Martin. Ruthenians and Ukrainians in Spiš in 1945–1967. *Historický časopis*, 2020, 68, 4, pp. 635-665, Bratislava.

The study deals with the situation and activities of Ruthenians and Ukrainians in the Spiš region in 1945–1989. The introductory parts of the study deal with two events that particularly affected the life of Ruthenians and Ukrainians. It was an option to the Soviet Union in 1947 and the abolition of the Greek Catholic Church in 1950. The study also deals with the relationship of Ruthenians and Ukrainians with the majority and their employment. A considerable part of the study is also devoted to the education and culture of Ruthenians and Ukrainians, which were significantly influenced by Communist power interventions. The thesis tries to point out the specifics of the Spiš Ruthenians and Ukrainians and a certain difference in their historical development compared to Ruthenians and Ukrainians in Šariš and Zemplín.

Keywords: Ruthenians, Ukrainians, Communism, Ukrainianization, Action P, Option, Spis.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.4.4>

Problematikou Rusínov a Ukrajincov na Slovensku v období od konca druhej svetovej vojny do zlomového roku 1968 sa doteraz zaoberalo pomerne veľké množstvo vedeckých monografií, zborníkov, štúdií a článkov. Menšia pozornosť bola venovaná tejto komunite v spomínanom období v jednotlivých regiónoch. V predkladanej štúdii sa preto budeme zaoberať postavením a aktivitami Rusínov a Ukrajincov v spišskom regióne, kde mal historický vývoj tamojších Rusínov a Ukrajincov svoje špecifiká, pričom zároveň poukážeme na rozdiely v porovnaní s ich súkmeňovcami žijúcimi na východ od Spiša.

Na úvod je potrebné ozrejmiť spôsob používania názvov Ukrajinec a Rusín v štúdii. Po roku 1945 sa oficiálne mohol ako názov príslušníka predmetnej národnosti používať iba pojem Ukrajinec. Mnohí príslušníci tejto národnostnej komunity sa však s tým nevedeli stotožniť a považovali sa naďalej za Rusínov. Preto v štúdii používame pojem Ukrajinec aj Rusín podľa toho, o akom prúde v rámci komunity pojednávame.

Úvodom treba ešte podotknúť, že v rámci Spiša sa štúdia primárne zameriava na obce s rusínskym, resp. pôvodne rusínskym obyvateľstvom. Ide o obce Ho-

dermark (dnes Stotince, v súčasnosti časť obce Ihl'any), Torysky, Nižné Repaše, Závadka, Poráč, Fol'vark (dnes Stráňany), Osturňa, Veľký Lipník, Oľšavica, Jakubany, Jarabina, Kamienka, Litmanová, Mníšek nad Popradom, Helcmanovce, Kojšov, Slovinky, Sulín, Krempach (dnes Kremná) a Hraničné. Z toho vyplýva, že v nami sledovanom období sa na Spiši nachádzalo 20 rusínskych, resp. pôvodne rusínskych obcí. Od polovice 20. storočia sa Rusíni na Spiši dostávali aj do iných miest a obcí, na ktoré sa štúdia zameriava sekundárne.

Početnosť spišských Rusínov a Ukrajincov podľa sčítania obyvateľstva v roku 1950

Pre vytvorenie si obrazu o Rusínoch a Ukrajincoch na Spiši najskôr pristúpime k analýze sčítania obyvateľstva v roku 1950 s ohľadom na národnostnú a konfesionálnu príslušnosť. Podľa spomínaného sčítania malo Slovensko v tom čase 3 442 317 obyvateľov. V regióne Spiša vtedy žilo 197 476 ľudí. V roku 1950 bolo možné prihlásiť sa k ukrajinskej a ruskej národnosti. Na Slovensku sa k nej prihlásilo 48 229 osôb a na Spiši 2 530 ľudí. Na Spiši teda príslušníci tejto národnosti tvorili 1,28 % z celkového počtu obyvateľov regiónu. Na Spiši žilo podľa tohto sčítania 5,2 % z celkového počtu zisťovanej národnosti. Oproti sčítaniu v roku 1930, keď sa k ruskej, maloruskej a ukrajinskej národnosti prihlásilo na Spiši 9 215 ľudí, išlo o obrovský prepád. Ten bol spôsobený viacerými okolnosťami. Popri už tradičnej neujasnenosti národnostnej identity hrala veľký význam opcia na Ukrajinu v roku 1947, ktorou sa bude podrobne zaoberať štúdia na inom mieste. Na jednej strane nastal odliv rusínskeho obyvateľstva do ZSSR a na druhej strane sa mnohí Rusíni zo strachu z vyst'ahovania do ZSSR radšej hlásili za Slovákov.¹ Keďže dôležitou súčasťou národnej identity Rusínov bola príslušnosť ku kresťanstvu východného obradu, je prínosné určiť tiež podiel gréckokatolíkov a pravoslávnych. Podľa sčítania z marca 1950 žilo na Slovensku 225 495 a na Spiši 21 413 gréckokatolíkov. V tom čase bolo na Slovensku 7 986 pravoslávnych. Na Spiši bolo vtedy tohto vierovyznania len 158 osôb. Z toho vyplýva, že na Spiši boli pravoslávni v absolútne marginálnej pozícii v porovnaní so Zemplínom a Šarišom, kde sa pravoslávie udomáčňovalo od roku 1945 a sporadicky už od 1. ČSR. Na tomto je vidieť, prečo bol väčší problém zaviesť pravoslávie na Spiši v porovnaní s regiónmi na východ od neho, čo bude taktiež predmetom záujmu inej časti štúdie. Konkrétnejší obraz národnostnej a konfesionálnej situácie v jednotlivých spišských rusínskych obciach je možné vytvoriť si na základe nasledujúcich tabuliek.²

1 GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav. *Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky II. (1945 – 1953)*. Prešov: Universum, 2014, s. 45. ISBN 9788085544978.

2 Dáta k početnosti Rusínov boli získané z katalógu *Prehľad etnicity obyvateľstva obcí Slovenska v sčítaniach 1880 – 2011*, publikovaného v rámci Slovenského archívu sociálnych dát

Tabuľka č. 1:

Početnosť Rusínov a Ukrajincov v rusínskych, resp. pôvodne rusínskych obciach na Spiši podľa sčítania obyvateľstva v roku 1950

	ruská a ukrajinská národnosť	
	počet	(v %)
Veľký Lipník	20	2,7
Jakubany	265	15,9
Jarabina	621	62,3
Kamienka	459	38,1
Litmanová	11	1,6
Mníšek nad Popradom	4	0,4
Sulín	381	49,2
Kremná	2	0,8
Hraničné	0	0,0
Stráňany	63	18,9
Ihľany	68	11,0
Osturňa	10	0,9
Torysky	9	1,3
Nižné Repaše	0	0,0
Olšavica	23	4,7
Poráč	25	3,5
Slovinky	0	0,0
Závadka	119	14,9
Helcmanovce	0	0,0
Kojšov	0	0,0

(SASD), ktorý spracúva a spravuje Sociologický ústav SAV. Prehľad etnicity obyvateľstva obcí Slovenska v sčítaniach 1880 – 2011 je dostupný na: http://sasd.sav.sk/sk/data_katalog_abs.php?id=sasd_2011003 [cit. 2020-11-11].

Prehľad etnicity obyvateľstva obcí Slovenska v sčítaniach 1880 – 2011 bol spracovaný na základe publikovaných výsledkov sčítaní obyvateľstva z uvedeného obdobia.

Dáta ku konfesionalnej príslušnosti boli získané z katalógu Prehľad konfesionality obyvateľstva obcí Slovenska v sčítaniach 1869-2011, publikovaného v rámci Slovenského archívu sociálnych dát (SASD), ktorý taktiež spracúva a spravuje Sociologický ústav SAV. Prehľad konfesionality obyvateľstva obcí Slovenska v sčítaniach 1869 – 2011 je dostupný na: http://sasd.sav.sk/sk/data_katalog_abs.php?id=sasd_2011002 [cit. 2020-11-11].

Prehľad konfesionality obyvateľstva obcí Slovenska v sčítaniach 1869 – 2011 bol spracovaný na základe publikovaných výsledkov sčítaní obyvateľstva z uvedeného obdobia.

Tabuľka č. 2:

Početnosť gréckokatolíkov a pravoslávnych veriacich v rusínskych, resp. pôvodne rusínskych obciach na Spiši podľa sčítania obyvateľstva v roku 1950

	Vierovyznanie			
	gréckokatolícke		pravoslávne	
	počet	(v %)	počet	(v %)
Veľký Lipník	686	92,3	0	0,0
Jakubany	1141	86,4	0	0,0
Jarabina	929	93,2	0	0,0
Kamienka	1133	94,0	0	0,0
Litmanová	680	96,7	0	0,0
Mníšek nad Popradom	171	17,7	0	0,0
Sulín	738	95,3	0	0,0
Kremná	231	97,9	0	0,0
Hraničné	187	46,1	0	0,0
Stráňany	300	89,8	0	0,0
Ihľany	324	52,4	0	0,0
Osturňa	1071	91,8	0	0,0
Torysky	645	93,5	2	0,3
Nižné Repaše	436	89,3	0	0,0
Oľšavica	444	91,0	0	0,0
Poráč	631	87,3	0	0,0
Slovinky	1185	72,8	2	0,1
Závadka	771	96,4	0	0,0
Heľmanovce	1232	91,3	0	0,0
Kojšov	879	94,7	0	0,0

Postavenie spišských Rusínov a Ukrajincov po oslobodení Červenou armádou

Oslobodenie spišských rusínskych obcí sovietskou Červenou armádou na začiatku roka 1945 bolo po období útlmu počas Slovenského štátu impulzom k aktivizácii aj pre Rusínov na Spiši. V tomto období bolo pre Rusínov na severovýchodnom Slovensku jednou z tém pripojenie k Podkarpatskej Rusi. Hoci táto požiadavka tu bola prítomná už počas medzivojnového obdobia, na konci druhej svetovej vojny mala kvôli odlišným medzinárodným súvislostiam celkom iný akcent. Už od roku 1944 sa totiž na území Podkarpatskej Rusi a neskôr aj na se-

verovýchodnom Slovensku začali šíriť fámy, že niekdajšia najvýchodnejšia časť ČSR sa má po vojne pripojiť k ZSSR. Tieto reči mali reálny základ a niekoľko mesiacov sa skutočne pripravovalo spojenie Zakarpatskej Ukrajiny (čo bol nový názov tohto územia) so Sovietskym zväzom, pričom oficiálne k pripojeniu došlo v júni 1945. Keď sa teda na konci roka 1944 a na začiatku roka 1945 začali na severovýchodnom Slovensku, Spiš nevynímajúc, objavovať hlasy za pripojenie k Zakarpatskej Ukrajine, znamenalo to vlastne žiadosť o spojenie so Sovietskym zväzom.

Túto požiadavku presadzovala aj Ukrajinská národná rada Prjaševčiny (UNRP), ktorej ustanovujúci zjazd sa konal 1. marca 1945 v Prešove. Táto rada bola prezentovaná ako národno-politický orgán reprezentujúci ukrajinské a ruské obyvateľstvo žijúce na východnom Slovensku. V návrhu organizačného poriadku rady sa uvádzalo, že UNRP je najvyššou a jedinou všenárodnou predstaviteľkou ukrajinského a ruského obyvateľstva na Slovensku.³ UNRP už len svojím názvom, ale aj vyhláseniami dávala najavo, že obyvateľov severovýchodného Slovenska považuje za Ukrajincov. To však nezodpovedalo cíteniu väčšiny tohto obyvateľstva. UNRP však ukrajinský smer presadzovala z dôvodu, že chcela zvýšiť autoritu novovytvoreného orgánu najmä v súvislosti s vývojom v Zakarpatsku. „Rusinizmus“ odmietala tiež kvôli tomu, že ho považovala za výplod maďarizácie.⁴ V priebehu ďalších mesiacov sa teda u politickej elity obyvateľstva severovýchodného Slovenska definitívne presadil ukrajinský smer.

Predstaviteľom UNRP bolo však zanedlho jasné, že pripojenie k Sovietskemu zväzu je nereálne a v apríli 1945 sa po obnovení ČSR a po rokovaní s predstaviteľmi Slovenskej národnej rady vzdali tejto myšlienky. Napriek tomu sa o pripojení východného Slovenska k Sovietskemu zväzu, v tej najradikálnejšej podobe až po Poprad, hovorilo ešte niekoľko mesiacov.

Z viacerých dôvodov UNRP nemala masovú podporu bežných Rusínov, a to ani na Spiši. Obyčajných ľudí v tomto ťažkom povojnovom období totiž trápili viac existenčné problémy ako politika UNRP a ak už prišla reč na pripojenie k ZSSR, väčšina z nich bola za zotrvanie v ČSR.⁵ Ignorovanie UNRP zo strany bežných Rusínov bolo spôsobené aj odmietaním ukrajinskej etnicity. Väčšina obyvateľstva severovýchodného Slovenska bola po tom, ako sa ukrajinský smer presadil ako jediný oficiálny skôr národne vlašná, čo sa prejavovalo vo všetkých sférach života. Ukrajinskú identitu aktívne akceptovala iba časť rusínskeho oby-

3 ŠMIGEL, Michal. Ukrajinská národná rada Prjaševčiny a hnutie za pričlenenie severovýchodného Slovenska k sovietskej Ukrajine (1945). In GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav – ŠMIGEL, Michal (Eds.). *Národné rady v regióne Karpát na sklonku druhej svetovej vojny*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 111. ISBN 8097004262.

4 ŠMIGEL, ref. 3, s. 114.

5 ŠMIGEL, ref. 3, s. 119.

vateľstva. Išlo najmä o politicky angažovaných členov KSČ, funkcionárov, časť inteligencie a mládeže. Takýto postoj k etnicite bol prítomný u Rusínov, i tých spišských, v podstate až do roku 1989.⁶

Ukrajinci a Rusíni nemali po roku 1945 vlastnú stranu, ale vytvárali si ukrajinské sekcie v rámci najrelevantnejších politických strán v Československu. Takýmto spôsobom sa niekoľkým z nich podarilo dostať aj do Dočasného Národného zhromaždenia.⁷ Dňa 26. mája 1946 sa konali prvé povojnové voľby do Národného zhromaždenia. V českých krajinách vyhrali komunisti, zatiaľ čo na Slovensku vyhrala Demokratická strana. Spomedzi rusínskych obcí na Spiši vyhrali vo voľbách v roku 1946 komunisti napríklad v Jakubanoch, Jarabine, Kamienke, Veľkom Lipníku, Stráňanoch, Nižných Repašoch, Poráči či Slovinákach. Naopak Demokratická strana vyhrala napríklad v Litmanovej, Kremnej, Sulíne, Osturni, Toryskách, Oľšavici či Zavadke. Z toho vyplýva, že Rusíni na Spiši hlasovali skutočne rôznorodo a nedá sa povedať, že by v danej oblasti Spiša mala prevahu jedna zo strán. Približne v polovici rusínskych obcí vyhrala Demokratická strana a v polovici komunisti, pričom miernu prevahu mala komunistická strana. Strana práce a Strana slobody dostali v rusínskych obciach zanedbateľný počet hlasov.⁸ Aj po voľbách v roku 1946 sa niekoľkým Ukrajincom a Rusínom podarilo dostať do Národného zhromaždenia za komunistickú alebo Demokratickú stranu. Ukrajinci a Rusíni mali vtedy, ale aj po roku 1948, zastúpenie tiež v krajských, okresných a miestnych národných výboroch na východnom Slovensku.

Zlom pre všetkých obyvateľov Československa, i pre Ukrajincov a Rusínov na Spiši, prišiel vo februári 1948, keď sa k moci v štáte dostala komunistická strana. Ukrajinská národná rada Prjaševčiny takmer okamžite vyjadrila komunistom podporu. Ani to jej však nepomohlo a v ďalších rokoch boli jej právomoci neustále obmedzované. Napokon zanikla v roku 1952, pričom ju nahradil Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich. UNRP sa počas svojej existencie snažila presadzovať politické požiadavky Ukrajincov na Slovensku, čo sa jej však príliš

---

6 KONEČNÝ, Stanislav. Historické kontexty formovania a vývoja rusínskeho etnika v Karpatoch. In DULEBA, Alexander (Ed.). *Rusíni na Slovensku. Súčasná postavenie a historické kontexty vývinu*. Bratislava; Prešov: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2012, s. 41. ISBN 8089540129.

7 ŠUTAJ, Štefán. Ukrajinsko-ruské sekcie v občianskych politických stranách (1945 – 1948). In *Človek a spoločnosť*, 2007, roč. 10, č. 4, s. 22. ISSN 1335-3608. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-10-rok-2007/4/studie-a-clanky/ukrajinsko-ruske-sekcie-v-obcianskych-politickych-stranach-1945-1948/> [cit. 2020-11-11].

8 Výsledky volieb sú dostupné v Slovenskom archíve sociálnych dát v sekcii *Výsledky parlamentných volieb od roku 1929 za všetky obce Slovenska*. Dostupné na internete: <http://sasd.sav.sk> [cit. 2020-11-11].

nedarilo. Úspešnejšia bola pri snahách o materiálne povznesenie Ukrajincov po vojne a v otázkach školstva a kultúry.⁹

Vyst'ahovalectvo v rámci Spiša a ČSR

Obdobie krátko po druhej svetovej vojne bolo pre spišských Rusínov spojené najmä s vyst'ahovalectvom, ktoré bolo zapríčinené zlou materiálnou situáciou spôsobenou práve vojnou, ale aj dlhodobým nepriaznivým socioekonomickým vývinom oblastí, v ktorých sa nachádzali rusínske obce. Viacero spišských Rusínov odišlo na južné Slovensko a najmä do Čiech, predovšetkým do pohraničných oblastí, kde predtým žilo nemecké obyvateľstvo. Hoci boli usídľovaní rozptýlene, predsa len vytvorili niekoľko menších enkláv.¹⁰ Napríklad v rokoch 1946 – 1949 reemigrovalo do ČSR 112 rusínskych rodín zo Skejuše v Srbsku, ktoré tam prišli z Jarabiny (okr. Stará Ľubovňa) ešte v druhej polovici 19. storočia. Po reemigrácii boli títo skejuškí, pôvodom jarabinskí, Rusíni usídlení v obci Troskotovice pri Brne a v okresnom meste Chomutov. V Troskotoviciach dostali pôdu a domy po odsunutých Nemcoch. Najskôr pracovali súkromne, neskôr vstúpili do JRD. V Chomutove zasa pracovali v železiarňach.¹¹ Do Čiech odišli okrem iných tiež viacerí obyvatelia Jakubian (okr. Stará Ľubovňa),¹² Oľšavice (okr. Levoča)¹³ a ďalších rusínskych obcí na Spiši.

Po vojne bola významná tiež vnútorná migrácia. Viacerí obyvatelia rusínskych obcí na Spiši sa sťahovali do iných obcí v regióne. Prichádzali najmä do opustených domov, ktoré predtým obývali Nemci. Dostali sa tak napríklad do Hniezdneho, Maldura (dnes Podhorany), Veľkého Slavkova, Huncoviec, Strání pod Tatrami, Veľkej Lomnice a iných obcí. Najviac ich však smerovalo do Ľubice a Žakoviec.¹⁴ Do Ľubice prichádzali najmä obyvatelia Osturne, ale i z iných rusínskych spišských obcí, už pred prvou svetovou vojnou, ale i neskôr. Ru-

9 KONEČNÝ, Stanislav. Národná rada Zakarpatskej Ukrajiny a Ukrajinská národná rada Prjaševčiny: Komparatívna analýza. In GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav – ŠMIGEL, Michal (Eds.). *Národné rady v regióne Karpát na sklonku druhej svetovej vojny*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 82. ISBN 8097004262.

10 GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav. *Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky II. (1945 – 1953)*. Prešov: Univerzum, 2014, s. 42. ISBN 8089046898.

11 MALINOVÁ, Irina – OTČENÁŠEK, Jaroslav – LENDĚLOVÁ, Věra. *Skejuš – Skejušané – Skejušan. Rusíni v Chomutově, původ, historie a současnost*. Praha: Karolinum, 2016, s. 62. ISBN 8024633299.

12 KUNDĽA, Michal (Ed.). *Jakubany včera a dnes*. Jakubany: Obec Jakubany, 2004, s. 31. ISBN 8088903696.

13 BRINCKO, Juraj. *Oľšavica. Poklad levočských vrchov*. Levoča: Polypress, 2008, s. 23. ISBN 8088704690; Archív OÚ Oľšavica, Kronika obce Oľšavica, s. 12.

14 CHALUPECKÝ, Ivan – HARABIN, Ján a kol. *Dejiny Osturne*. Osturňa: Obec Osturňa, 2004, s. 172. ISBN 8088903645.

síni sa v novom prostredí niekedy dostávali do konfliktov so starousadlíkmi, o čom svedčí prípad práve z Ľubice. Dňa 15. apríla 1946 starousadlé Ľubičanky vykrikovali na presídlencov z Osturne nasledovné: „*Dost', že nás vyžrali Rusi a orabovali, teraz nás budú vyžierať Rusňáci, ruského popa a starých osídlencov v Ľubici tiež dáme vyhnať, vy Rusňáci si id'te tam na Sulín a keď sa vám tam nepáči, tak id'te na Ukrajinu.*“¹⁵ Po incidente nasledoval súdny proces s Ľubickými ženami, ktorým boli pripisované tieto výroky. O prípade sa dozvedela aj UNRP, ktorá žiadala obžalované prísne potrestať. Napokon však všetky vyviazli bez trestu.¹⁶

Mimoriadne zaujímavý vývoj bol v Žakovciach (okr. Kežmarok). Pred rokom 1945 to bola obec s najvyšším percentuálnym zastúpením nemeckého obyvateľstva na Spiši. Po odchode Nemcov na konci vojny ostala dedina takmer úplne prázdna. To využili obyvatelia iných spišských obcí a už od februára 1945 sa sťahovali do opustených žakovských domov. Prišli tam ľudia zo Zamaguria, z obcí, ktoré pripadli Poľsku, ale i z Horehronia. Pristáhovali sa sem i dve rómske rodiny. V apríli 1945 do Žakoviec prišlo 60 rusínskych rodín z Jakubian. Tento konglomerát rôznych skupín obyvateľov bol už od začiatku živnou pôdou pre konflikty. Jakubianci a Zamagurčania sa navzájom obviňovali z krádeží. Zamagurčania neskôr žiadali, aby Jakubiancov nahradili rodiny z Lendaku. Spory sa vliekli až do roku 1947. Vtedy sa jakubianska komunita v Žakovciach rozhodla odísť do Sovietskeho zväzu v rámci optácie o ktorej ešte bude reč.¹⁷ Žakovce však bez Rusínov neostali. Roku 1954 bolo v Žakovciach postavených 86 nových domov. Následne boli do nich v roku 1955 nastáňované rusínske rodiny z obce Blažov (okr. Sabinov) v Levočských vrchoch z dôvodu likvidácie ich obce kvôli vojenskému obvodu Javorina.¹⁸ Niekoľko Blažovčanov sa dostalo aj do Úsvitu, vtedajšej miestnej časti Hozelca (okr. Poprad).¹⁹

Za zmienku stojí aj otázka poľských Lemkov. Po druhej svetovej vojne začala poľská vláda prenasledovať v poľsko-slovenskej prihraničnej oblasti miestnych Rusínov (Lemkov). Tí preto utekali za hranice na severovýchodné Slovensko. Niekoľko z nich sa dostalo aj do okresu Stará Ľubovňa. Spočiatku im miest-

15 Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej ŠA PO, SA LE), fond Štátne zastupiteľstvo v Levoči 1900 – 1949, odd. Trestná agenda, kartón 286, č. 694/1946. Urážanie rusínskej národnosti v Ľubici.

16 ŠA PO, SA LE, f. Krajský súd v Levoči. III. Manipulačné obdobie 1924 – 1949, odd. Trestná agenda, k. 342, č. 39/1948. Výroky proti presídlencom rusínskej národnosti z Osturne do nemeckých domov v Ľubici.

17 CHALUPECKÝ, Ivan (Ed.). *Osemstoročné Žakovce*. Kežmarok: ViViT, 2009, s. 96. ISBN 8089264339.

18 CHALUPECKÝ, ref. 17, s. 109.

19 FURMANIK, Martin. *Hozelec v rokoch 1918 – 1989*. In *Hozelec*. Hozelec: Obecný úrad Hozelec, 2018, s. 178. ISBN 8097181499.

ne národné výbory vybavovali prácu, zabezpečovali ubytovanie, stravu, krmivo pre dobytok, avšak keď začal ich počet stúpať, posielali ich späť do Poľska. Po príchode ich poľské orgány buď vysťahovali do ZSSR, alebo do západného a severného Poľska.²⁰

Opcia do Sovietskeho zväzu

V porovnaní s vnútornou migráciou v rámci Československa malo na život spišských Rusínov oveľa väčší dopad vysťahovalectvo do Sovietskeho zväzu, ktoré poznamenalo na desaťročia mnohých z nich. O výmene obyvateľstva medzi ČSR a ZSSR sa prvýkrát hovorilo v Protokole o odstúpení Podkarpatskej Rusi z 29. 6. 1945. Podľa neho mohli osoby českej a slovenskej národnosti žijúce v Podkarpatskej Rusi optovať pre štátne občianstvo ČSR, a naopak osoby ukrajinskej a ruskej národnosti žijúce v ČSR mohli optovať pre štátne občianstvo ZSSR.²¹ Na tento protokol nadväzovala Dohoda medzi ČSR a ZSSR z 10. 7. 1946, ktorá riešila otázku presídlenia Čechov a Slovákov z ukrajinskej Volyne, ktorí by následne stratili sovietske občianstvo a získali občianstvo ČSR. Dohoda zároveň poskytovala občanom ČSR ukrajinskej, ruskej i bieloruskej národnosti právo optovať si občianstvo ZSSR súčasne s presídlením do tohto štátu.²²

Správy o presídlení sa šírili po severovýchodnom Slovensku už od polovice roka 1945, pričom prenikli aj do spišských rusínskych obcí. Hovorilo sa však nie o dobrovoľnom, ale o nútenom presídlení všetkých Rusínov do ZSSR. Atmosféru tých čias vystihuje list farára v Jarabine, ktorý napísal 4. 10. 1945 Okresnému národnému výboru v Starej Ľubovni. V ňom píše, že jeho jarabinskí veriaci si prajú zostať v ČSR a odmietajú ísť do ZSSR. Radšej podpíšu osvedčenie, že sú Slovákami a zrieknu sa rusínskej národnosti, ako by mali odísť do Ruska. Farár spomína, že už 70 chlapov odišlo pracovať do uhoľných baní do Čiech, lebo počuli, že ich majú presídliť do Ruska. List farára z Jarabiny bol reakciou na zvesti, že Rusíni si vraj prajú ísť do Sovietskeho zväzu, a preto ich tam všetkých presídlia. V liste sa zároveň v mene Jarabinčanov dištancuje od niekoľkých jed-

20 MAJERÍKOVÁ-MOLITORIS, Milica. Komparácia postavenia Slovákov a Rusínov (Lemkov) v Poľsku v prvých povojnových rokoch (1945 – 1947). In DULEBA, Alexander (Ed.). *Rusíni na Slovensku. Súčasné postavenie a historické kontexty vývinu*. Bratislava; Prešov: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2012, s. 49. ISBN 8089540129.

21 GAJDOŠ, Marián. Optácia obyvateľov Zakarpatska v československo – sovietskych vzťahoch v rokoch 1945 – 1947. In *Človek a spoločnosť*, 1999, roč. 2, č. 3, s. 28. ISSN 1335-3608. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-2-rok-1999/3/studie-a-clanky/optacia-obyvateľov-zakarpatska-v-ceskoslovensko-sovietskych-vzťahoch-v-rokoch-1945-1947/> [cit. 2020-11-11].

22 ŠMIGEL, Michal – MUŠINKA, Alexander. Rusíni-Ukrajinci na Spiši a proces ich presídlenia (opcie) do Sovietskeho zväzu. In ŠVORC, Peter – POLLÁK, Miroslav (Eds.). *Spišské exody v 20. storočí*. 2. vyd. Levoča: OZ Krásny Spiš, 2017, s. 170. ISBN 8097253448.

notlivcov, ktorí ešte na začiatku roka podpísali petíciu za pripojenie k Sovietskemu zväzu.²³

Ešte väčší nepokoj medzi Rusínmi severovýchodného Slovenska spôsobila správa o prejave Daniela Okáliho, vládneho splnomocnenca pre výmenu slovenského a maďarského obyvateľstva. Túto správu si mohli Rusíni prečítať v *Národnej obrode* 30. júla 1946. Píše sa v nej, že československá vláda rokuje so sovietskou vládou o presídlení všetkých Ukrajincov z východného Slovenska výmenou za Slovákov z Ukrajiny. Toto Okáliho vyjadrenie vyvolalo veľké pobúrenie a vlnu protestov. Aspoň čiastočne sa podarilo situáciu upokojiť podpredsedovi vlády Viliamovi Širokému, ktorý tieto informácie označil za neopodstatnené.

Búrka nevôle medzi Rusínmi sa potom opäť spustila začiatkom roka 1947. Povereníctvo vnútra vtedy vydalo nariadenie o povinnom súpise osôb ruskej, ukrajinskej a bieloruskej národnosti žijúcich na území Slovenska. Mnoho Rusínov si myslelo, že súpis sa vykonáva kvôli zámeru vyviesť všetkých Rusínov do ZSSR. Situácia na severovýchode Slovenska sa tým vyhrotila do krajnosti. Rozkaz o vykonaní súpisu bol preto odvolaný.²⁴ Keďže realizácia opcie bola v nedohľadne, vláda ČSR požiadala ZSSR o predĺženie lehoty opcie. Aj túto správu si niektorí Rusíni vysvetľovali po svojom. Objavovali sa dokonca zvesti, že všetkých Rusínov zo Slovenska majú vyviesť do sibírskych koncentračných táborov. Preto sa obyvateľstvo severovýchodného Slovenska začalo masovo hlásiť za Slovákov, hoci mali rusínsky pôvod.²⁵

Ako je vidieť, od polovice roka 1945 do začiatku roka 1947 panovala medzi Rusínmi, aj tými spišskými, značná nedôvera voči vyst'ahovaniu do ZSSR. Takmer nikto nemal záujem odísť. Sovietska aj československá strana si to uvedomovali a bolo im jasné, že voči Ukrajincom a Rusínom bol zvolený nesprávny prístup. Na scénu nastúpila propaganda, a to najskôr zo sovietskej strany. Sprvoti boli rozširované propagačné letáky a vyhlášky. Neskôr sa konali zhromaždenia, na ktorých sovietski agitátori presviedčali ľudí k vyst'ahovaniu na Ukrajinu. Takéto zhromaždenia sa konali aj v spišských rusínskych obciach. Ľuďom sľubovali pôdu, prácu, bezplatné školstvo, zdravotníctvo, domy, hospodárstva a dobytok po volyňských Čechoch. Tiež im sľúbili, že ak sa im tam nebude páčiť, pokojne sa môžu vrátiť naspäť. Sovietsky zväz opisovali doslova ako raj na zemi. Chudobnému roľníkovi bez pôdy, ale zato s mnohými deťmi nebolo treba

23 Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Stará Lubovňa (ďalej ŠA PO, A SE), f. Okresný národný výbor Stará Lubovňa 1945 – 1960 (ďalej ONV SE), spisy prezidiálne 1944 – 1948, k. 28, č. 795/1945 prez.

24 ŠMIGEL – MUŠINKA, ref. 22, s. 175.

25 ŠMIGEL – MUŠINKA, ref. 22, s. 177.

viac počuť. Agitácia, ku ktorej sa neskôr pridala aj československá strana, začala preto pomerne rýchlo zaberat'.²⁶

Ľudia sa začali hufne hlásiť k opcii. Vplyv na rozhodnutie mnohých z nich malo aj to, že viacerí prišli počas vojny o majetok. Napríklad pri takmer polovici optantov z Jakubian sa uvádza, že mali zničený dom.²⁷ Ako už bolo skôr spomínané, veľa Rusínov na Spiši odišlo bývať do opustených domov po Nemcoch. Žili však v strachu, či sa títo Nemci nevrátia, alebo či iným spôsobom o tento majetok neprídu. Navyše v týchto obciach, kde boli novousadlíkmi, mali často konflikty s pôvodnými obyvateľmi, alebo ľuďmi inej národnosti, či náboženstva, ako sme poukázali na príklade Žakoviec. Okrem toho, vo väčšino rusínskych obciach na Spiši, nádejných optantov k odchodu za lepším životom niekedy nabádali aj ich rodinní príslušníci alebo susedia, pretože mali záujem o ich majetky, ktoré potom ako optanti odišli aj skutočne zabrali.

Všetky tieto okolnosti spôsobili zmenu v myslení mnohých spišských Rusínov. Napriek predošlej nedôvere sa napokon rozhodli odísť do Sovietskeho zväzu. Prvý vlak s optantami bol vypravený 27. 1. 1947 z bardejovskej železničnej stanice. Na druhý deň boli z Podolínc a Levoče vypravené prvé dva transporty s Rusínmi zo Spiša. Prvé spišské obce odkiaľ optanti odišli boli Toporec, Hodermark (dnes Stotince, časť Ihlian) a Torysky. Spišských Rusínov v ďalších týždňoch odvážali vlaky aj z Kežmarku, Švedlára či Plavča. Optácia zasiahla prakticky všetky rusínske obce na Spiši a okrem nich aj obce kam sa Rusíni len nedávno presťahovali do domov po Nemcoch. Optanti pochádzali dohromady z 32 obcí na Spiši.²⁸ Z Jarabiny optovalo 55 rodín, z Mníška nad Popradom 8, zo Sulína 16, z Lomničky 16, z Kamienky 15, z Hniezdneho 4, z Podolínc 3, zo Starej Ľubovne 2 a z Bušoviec a Nižných Ružbách po jednej rodine.²⁹ Ďalej napríklad z Torysiiek optovalo 17 rodín,³⁰ z Osturne 50,³¹ z Veľkého Lipníka 34,³²

26 ŠMIGEL – MUŠINKA, ref. 22, s. 180.

27 ŠA PO, A SL, f. ONV SL 1945 – 1960. Bezpečnostný referát, k. 168, č. 216/1950, Optovanie do ZSSR.

28 ŠROMOVSKÝ, Martin. Výskum regionálnych rozdielov v procese opcie. In GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav – LUKÁČ, Marián (Eds.). *K výskumu dejín Rusínov a Ukrajincov: teoretické a metodologické otázky*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2016, s. 118. ISBN 8055330402.

29 ŠA PO, A SL, f. ONV SL 1945 – 1960. Bezpečnostný referát, k. 150, č. 216/ 1952. Zoznam osôb optujúcich do ZSSR.

30 ODLER, Peter – LUKÁČ, Gabriel – SEMANOVÁ, Eva. *Pamiatková zóna Torysky. Zásady ochrany pamiatkového územia*. Levoča: Krajský pamiatkový úrad Prešov, pracovisko Levoča, 2011, s. 9. Dostupné na internete: <https://www.pamiatky.sk/sk/page/zasady-ochrany-pz-torysky>

31 CHALUPECKÝ – HARABIN, ref. 14, s. 78.

32 ŠPEŠOVÁ, Katarína. *Veľký Lipník. 700 rokov písanej histórie 1314 – 2014*. Veľký Lipník:

Hodermarku (Stotiniec) 68³³ či z Poráča 52 rodín.³⁴ Najviac optantov nielen na Spiši, ale v rámci celého Slovenska bolo z Jakubian. Do ZSSR odtiaľ odišlo až 120 rodín.³⁵ Zo Spiša dohromady optovalo 3179 ľudí. Z Československa odišlo spolu 12 401 optantov. Viac ako štvrtina všetkých optantov bola teda zo Spiša. Pritom na Spiši žilo oveľa menej Rusínov v porovnaní so Šarišom či Zemplínom. Z toho vyplýva, že v porovnaní s inými oblasťami severovýchodného Slovenska obývaného Rusínmi, ich vzhľadom na početnosť v danom regióne odišlo najviac práve zo Spiša. Spôsobené to mohlo byť viacerými okolnosťami, medzi inými i strachom z návratu Nemcov do svojich domovov o čom sme sa už skôr zmieňovali.³⁶ Zaujímavé je, že ako optanti sa do ZSSR dostali popri Ukrajincoch a Rusínoch, ktorých bolo približne 75 %, aj občania českej, slovenskej, maďarskej, židovskej i rómskej národnosti. Aj oni sa totiž nechali nalákať na agitátorské sľuby, prípadne mali za manželku či manžela Rusína alebo Ukrajinca.³⁷

Spišskí Rusíni sa po príchode do Volyňskej oblasti usadili do obcí ako Semiduby, České Noviny, Maľovaná či Ledochovka.³⁸ Optantov však nečakal raj, aký im vykresľovali agitátori. Už len trojtýždňová cesta v chlade, bez lekárskej starostlivosti a s minimom jedla bola mimoriadne náročná. Po príchode namiesto raja na zemi uvideli spišskí Rusíni vojnu zničenú krajinu bičovanú hladomormom, ktorý práve vtedy na Ukrajine prebiehal. V oblasti bojovali sovietske orgány s banderovcami a vymožitelnosť práva bolo minimálna. Tým, ktorí boli najrýchlejší sa podarilo dostať do kvalitných domov po volyňských Čechoch. Optanti, ktorí prišli neskôr, nachádzali už len domy obsadené vyhnancami z Poľska a Ukrajincami, ktorých o strechu nad hlavou pripravila vojna. O príbytky sa však občas so spišskými Rusínmi podelili a tak sa stávalo, že v jednom dome žili aj tri rodiny. Zároveň sa však niekedy spišskí optanti dostávali s novými susedmi do konfliktov.³⁹ Počas cesty a krátko po nej mnohým z optantov ukradli dobytok a hydinu, ktoré si so sebou viezli. Podarilo sa im uchrániť si aspoň pracovné náradie. Začiatky hospodárenia na novom mieste boli teda mimoriadne ťažké. Prvé dva roky mohli optanti súkromne pracovať na pôde, ktorú im prideliť. To bol je-

---

Obec Veľký Lipník, 2014, s. 38. ISBN 8097172015.

33 ŠMIGEL – MUŠINKA, ref. 22, s. 184.

34 HANUŠČIN, Štefan st. – HANUŠČIN, Štefan ml. *Poráč*. Poráč: Obec Poráč, 2005, s. 74. ISBN 8096900374; Archív OÚ Poráč, Pozemkový a domový majetok optantov na roky 1947 – 1949; Archív OÚ Poráč, Kronika obce Poráč, s. 9.

35 ŠA PO, A SE, f. ONV SE 1945 – 1960. Bezpečnostný referát, k. 150, č. 216/ 1952. Zoznam osôb optujúcich do ZSSR.

36 ŠROMOVSKÝ, ref. 28, s. 116.

37 ŠMIGEL – MUŠINKA, ref. 22, s. 184.

38 DEREVJANÍK, Mikuláš – ŠTEFANIKOVÁ, Žaneta. *Jarabina. Orjabina*. Kežmarok: ViViT, 2007, s. 37. ISBN 8089264100; CHALUPECKÝ – HARABIN, ref. 14, s. 172.

39 ŠPESOVÁ, ref. 32, s. 38.

den z mála sľubov, ktoré zodpovedali skutočnosti. Po dvoch rokoch však museli odovzdávať štátu kontingent. Následne ich nútili vstúpiť do kolchozu, podobne ako tomu bolo v tom čase v Československu. Postupne doň vstúpili takmer všetci. Tí, ktorí odmietli, odišli pracovať do iných častí Ukrajiny, najmä na Donbas.⁴⁰

Krátko po príchode optantov do ZSSR sa do Československa dostávali rôznymi neoficiálnymi kanálmi informácie o ich biednom postavení. Výraznou mierou sa o šírenie správ o skutočnom živote na ukrajinskej Volyni postarali aj prichádzajúci volyňskí Česi, za čo boli aj viacerí z nich perzekvovaní. Tieto správy zabrzdzili ďalší záujem o optáciu slovenských Rusínov a Ukrajincov do Sovietskeho zväzu. Pre tých, ktorí do ZSSR prišli, však už bolo neskoro.⁴¹

Mnohí optanti, aj tí spišskí, sa po precitnutí z krutej reality povojnovj Ukrajiny túžili vrátiť späť do Československa. Nebolo to však vôbec jednoduché. Napriek sľubom agitátorov nemohli ako občania ZSSR legálne prekročiť jeho hranice. Preto viacerí z nich už krátko po príchode na Ukrajinu zvolili útek naspäť do ČSR. Niekoľkým sa prechod cez hranicu podaril. Viacerí však boli zadržaní a skončili vo väzení alebo v pracovných táboroch. Aj pre tých, ktorí sa o útek nepokúsili, sa stal nový domov väzením. Ocitli sa v neriešiteľnej situácii. Dokonca si ani nemohli dopisovať s rodinou na Slovensku. K zlepšeniu situácie došlo od polovice 50. rokov 20. storočia. Vtedy sa niektorí optanti mohli vrátiť na Slovensko na základe pozvania svojich rodinných príslušníkov, ako tomu bolo v prípade viacerých obyvateľov Jarabiny v roku 1954.⁴² Optanti sa vracali aj v ďalších rokoch. Najviac sa ich vrátilo v období rokov 1964 – 1968. Návrat však vôbec nebol jednoduchý. Niektorí mali šťastie a prichýlila ich rodina. Mnohí však po návrate našli vo svojom dome bývať niekoho iného. To bolo opäť príčinou sporov a konfliktov. Navrátiť sa preto často neprichádzali do svojich domovských obcí, ale sťahovali sa do iných obcí a miest.⁴³ To však nebol jediný problém navrátilcov. Starosti mali aj s občianstvom, s priznaním odpracovaných rokov v ZSSR či s uznaním prezenčnej služby.⁴⁴

Transporty s optantmi síce prestali vypravovať ešte v roku 1947, ale Rusíni a Ukrajinci, aj tí spišskí, mali ešte dlho strach, že sa obnovia. Opäť sa rozširovali reči, že sa majú vyvieŕ všetci Rusíni a Ukrajinci zo Slovenska, pričom táto obava bola ešte znásobená vedomosťou o skutočnom živote v Sovietskom zväze.⁴⁵

---

40 CHALUPECKÝ – HARABIN, ref. 14, s. 172.

41 ŠMIGEL – MUŠINKA, ref. 22, s. 186.

42 ŠA PO, A SL, f. ONV SL 1945 – 1960. Bezpečnostný referát, k. 166, č. 216/1954. Reopcia zo ZSSR.

43 To bol aj prípad otca známeho hokejistu Petra Bondru, ktorý bol pôvodom z Jakubian, ale po návrate zo Sovietskeho zväzu sa aj s rodinou usadil v Poprade. KUNDEA, ref. 12, s. 113.

44 ŠPESOVÁ, ref. 32, s. 38.

45 ŠROMOVSKÝ, ref. 28, s. 119.

Zamestnanie a hospodárstvo

Aj keď ekonomická situácia spišských Rusínov bola po druhej svetovej vojne katastrofálna, čoho následkom bolo vyst'ahovalectvo viacerými smermi, v priebehu ďalších desaťročí sa postupne zlepšovala. Stále síce väčšina z nich pracovala v poľnohospodárstve, ale postupne pribúdali aj iné odvetvia, ktoré spišských Rusínov zamestnávali. Tí, ktorí sa presťahovali do miest alebo žili v ich blízkosti, pracovali z veľkej časti v priemysle. Pribúdali tiež pracovníci v školskej a kultúrnej sfére. Hoci počas obdobia socializmu zažili Rusíni (po novom Ukrajinci) zo strany štátu mnoho negatívnych zásahov, z pohľadu životnej úrovne došlo u nich oproti predchádzajúcim obdobiam jednoznačne k zlepšeniu. Zlepšila sa im kvalita bývania, hygienické podmienky, ako aj zdravotná starostlivosť.⁴⁶ Tak ako u iných skupín obyvateľstva v období socializmu, ani u spišských Rusínov nebola v tom čase takmer žiadna nezamestnanosť. Po druhej svetovej vojne začalo miznúť drotárstvo, ktoré bolo zdrojom obživy pre spišských Rusínov najmä z okolia Starej Ľubovni v predchádzajúcich desaťročiach.

Tak ako aj inde na Slovensku a v Československu aj Spiš a tamojších Rusínov zasiahla po roku 1948 kolektivizácia poľnohospodárstva. Keďže v tom čase bolo ešte stále poľnohospodárstvo pre spišských Rusínov hlavným zdrojom obživy, združstevňovanie vnímali mnohí z nich veľmi negatívne ako zásah do svojho súkromného vlastníctva.⁴⁷ Vzhľadom na to, že rusínske obce sa nachádzali v exponovanejších horských lokalitách s chladným podnebí, slabou bonitou pôdy a hospodárstva boli zničené vojnou, vytváranie JRD tam prebiehalo ťažšie ako v iných spišských obciach.⁴⁸ Napokon sa však aj v rusínskych spišských obciach podarilo JRD založiť. Mnohé z nich sa neskôr rozpadli, pričom v ďalšom období boli opäť obnovené. Kvôli vyššie spomenutým okolnostiam sa ale stretávali s mnohými problémami.⁴⁹

Do života viacerých rusínskych obcí na Spiši výrazne zasiahlo aj zriadenie Vojenského obvodu Javorina v roku 1953. Ako už bolo uvedené, z toho dôvodu bola zlikvidovaná rusínska obec Blažov, ktorá však patrila do Šariša. Zlikvidované boli aj spišské obce Ruskinovce a Dvorce, v ktorých žilo len málo Rusínov. Veľké časti svojich katastrov, ale v prospech vojenského obvodu stratili spišské rusínske obce Jakubany, Stotince (dnes súčasť Ihlian), Nižné Repaše a Torysky.

46 GAJDOŠ – KONEČNÝ, ref. 1, s. 32.

47 GAJDOŠ – KONEČNÝ, ref. 1, s. 27.

48 KOVÁČ, Andrej. Vzťahy a riešenie agrárnej a ukrajinskej otázky v severovýchodných okresoch východného Slovenska v rokoch 1944 – 1960. In URBAN, Michal – GAŠAJ, Dáriuš (Eds.). *Historica Carpatica 18*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, s. 20.

49 KOVÁČ, Andrej. Súvislosti riešenia agrárnej a ukrajinskej otázky na východnom Slovensku s dôrazom na roky 1954 – 1955. In MICHNOVIČ, Imrich (Ed.). *Nové obzory 27*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 76.

Pre miestnych obyvateľov to znamenalo veľkú hospodársku stratu, pretože prišli o svoje lesy a pasienky. To bola jedna z príčin odlivu obyvateľstva z niektorých zo spomínaných obcí. Torysky mali byť navyše zlikvidované. K tomu však našťastie pre miestnych napokon nedošlo.⁵⁰

Cirkev

Jedným z najnegatívnejších zásahov komunistickej moci voči Rusínom a Ukrajincom na Slovensku bola pravoslavizácia gréckokatolíckej cirkvi. I keď gréckokatolíckmi boli aj Slováci, väčšinu mali v rámci tohto vierovyznania práve obyvatelia rusínskej a ukrajinskej národnosti. Inak tomu nebolo ani na Spiši. Snahy o presadenie pravoslávia boli už od konca druhej svetovej vojny. Na intenzite nabrali v roku 1948 keď sa k moci v štáte dostala komunistická strana. Zrušenie gréckokatolíckej cirkvi vtedy niektorí komunistickí funkcionári plánovali už na rok 1949, avšak kvôli rôznym okolnostiam sa tento akt o rok oddialil. Komunistická ideológia všetky náboženstvá chápala na jednej úrovni ako tmárske. Pri dosahovaní politických cieľov však komunisti pochopili, že bude potrebné využiť tie, ktoré im budú najviac poslušné. Komunistickým funkcionárom bolo totiž jasné, že severovýchodné Slovensko zahŕňajúce aj Spiš je silne religiózna oblasťou, kde by otvorená ateizácia narazila na tvrdý odpor. Preto usúdili, že užitočnejšia im môže byť pravoslávna cirkev podriadená moskovskej eparchii, ktorá bola lojálna komunistickému režimu v ZSSR.⁵¹

Príprava realizácie „akcie P“, ako sa pravoslavizácia nazývala, prebiehala už od roku 1948 a so zvýšenou intenzitou v roku 1949. Hlavným koordinátorom „akcie P“ bol Slovenský úrad pre veci cirkevné (SLOVÚC). Akcia prebiehala pod dozorom najvyšších štátnych orgánov a dôležitú úlohu pri jej realizácii mala aj Ukrajinská národná rada Prjaševčiny. V marci 1950 sa začali vytvárať tzv. návratové výbory v obciach a okresoch. Rusínskemu a ukrajinskému obyvateľstvu vtedy bolo jasné, že v najbližšom čase sa niečo stane. Predohrou bol tzv. malý sobor, ktorý sa konal 24. apríla 1950 vo Vyšných Ružbachoch (okr. Stará Ľubovňa). Do uvedeného dátumu bolo získaných na stranu pravoslávia 51 gréckokatolíckych duchovných (približne 20 % z celkového počtu). Vo Vyšných Ružbachoch mali vydať vyhlásenie určené ďalším duchovným a veriacim, k čomu však nedošlo.⁵²

50 GRIGER, Patrik. Okolnosti vzniku vojenského obvodu Javorina. In *Z minulosti Spiša XXIV*. Levoča: Spišský dejepisný spolok, 2016, s. 165. ISBN 8097155339.

51 GAJDOŠ, Marián. Príprava a priebeh tzv. pravoslávnej akcie na Slovensku. In *Človek a spoločnosť*, 2008, roč. 11, č. 4, s. 29. ISSN 1335-3608. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-11-rok-2008/4/studie-a-clanky/priprava-a-priebeh-tzv-pravoslavnej-akcie-na-slovensku> [cit. 2020-11-11].

52 CORANIČ, Jaroslav. Tzv. „Prešovský sobor“ – vyvrcholenie úsilia totalitnej moci o

Kľúčovým bol preto tzv. veľký sobor, ktorý sa uskutočnil 28. apríla v Prešove. Zúčastnilo sa ho 877 osôb, z ktorých 820 boli prezentovaní ako delegáti gréckokatolíckych duchovných a veriacich. Tento sobor však bol zvolaný v rozpore s kanonickým právom a organizátorom sa na ňom podarilo presvedčiť o zjednotení s pravoslávnu cirkvou oveľa menej kňazov ako predpokladali. Napriek tomu zinscenované zhromaždenie jednomyselne prijalo zrušenie Užhorodskej únie z rokov 1646 a 1649, a tým vlastne zrušilo gréckokatolícku cirkev na Slovensku. Je symptomatické, že účastníci, medzi ktorými boli aj Rusíni zo Spiša vopred nevedeli, o čom sa na sobore bude rokovať a nebolo im ani celkom jasné o čom hlasujú. Dňa 27. 5. 1950 SLOVÚC tento nedemokratický akt vzal na vedomie a dal mu právnu záväznosť.⁵³ Pre komunistickú moc bola dôležitá likvidácia gréckokatolíckeho seminára v Prešove. V tom čase na ňom študovalo 47 bohoslovcov, z toho traja zo Spiša (zo Závadky, Veľkého Lipníka a Tarysiek). Po „akcii P“ títo bohoslovci ušli a ukrývali sa najmä vo svojom rodisku, alebo u rodiny, či známych. Viacerí z nich boli potom perzekvovaní.⁵⁴ Navyše gréckokatolícki biskupi Pavol Peter Gojdič a Vasil' Hopko boli internovaní a zakrátko na to skončili vo väzení. Tým bol rozklad gréckokatolíckej cirkvi dovŕšený.⁵⁵

Jednou z prvých verejných manifestácií za zjednotenie s pravoslávnu cirkvou mala byť pre bývalých gréckokatolíkov účasť na vysviacke nového pravoslávneho biskupa Alexandra v Michalovciach 8. 10. 1950. Organizačné komisie vysviacky plánovali na túto udalosť nahnať 50 000 ľudí. Z toho malo byť približne 1000 ľudí zo spišských okresov. Napokon sa vysviacky zúčastnilo 35 000 osôb, z ktorých bolo aj niekoľko stoviek zo Spiša.⁵⁶ Ustanovením biskupa bola vytvorená nová michalovská eparchia, do ktorej spadal zo Spiša okres Gelnica. V prešovskej eparchii zostali ostatné spišské okresy.⁵⁷

likvidáciu Gréckokatolíckej cirkvi v Československu. In CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter – KOPŘIVÁKOVÁ, Jana (eds.). *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 84. ISBN 8055502151.

53 GAJDOŠ – KONEČNÝ, ref. 1, s. 104.

54 ŠA PO, A SL, f. ONV SE 1945 – 1960. Bezpečnostný referát, k. 139, č. 370/1950. Pátranie po bohoslovoch a rehoľniciach gréckokatolíckej cirkvi.

55 DANGL, Vojtech – BYSTRICKÝ, Valerián et al. *Chronológia dejín Slovenska a Slovákov II. Od najstarších čias po súčasnosť. Dejiny v dátumoch, dátumy v dejinách*. Bratislava: Veda, 2014, s. 817. ISBN 8022413732.

56 Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad (ďalej ŠA PO, A PP), f. Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1960 (ďalej ONV KK), odbor školstva a kultúry, cirkevné oddelenie 1949 – 1959, k. 2, č. 5/1951. Správy o priebehu akcie P a zjednotení pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi v okrese. Okrem iného tam prišli aj 35 veriaci z Poráča. Kronikár k tejto udalosti uvádza, že „účastníkom zájazd sa veľmi páčil“. Archív OÚ Poráč, Kronika obce Poráč, s. 22.

57 GAJDOŠ – KONEČNÝ, ref. 1, s. 109.

Rusínske obyvateľstvo na Spiši pociťovalo zrušenie gréckokatolíckej cirkvi neobyčajne bolestne. Tento akt vnímali nielen z náboženského hľadiska, ale aj ako útok na rusínsku národnosť, keďže v tom čase boli u nich etnicita s konfesionálnou príslušnosťou mimoriadne previazané. Chápali to ako súčasť ukrajinizácie, ktorá prebiehala zároveň s procesom pravoslavizácie. Preto je zrejmé, že pravoslávnu vieru skôr prijímalo ukrajinsky orientované obyvateľstvo. S pravoslavizáciou rusínsky orientovaných obyvateľov však vyvstali značné komplikácie. Pravoslávnymi sa bývalí gréckokatolíci nestali zo dňa na deň, ale bol to značne zdĺhavý proces s čím komunistickí funkcionári nerátali.

Spočiatku sa stretla snaha o pravoslavizáciu medzi gréckokatolíckymi duchovnými i veriacimi s odmietnutím. Komunistická moc však mala isté páky, ako dosiahnuť svoj cieľ. Kľúčovým bolo presvedčanie gréckokatolíckych kňazov, aby prestúpili na pravoslávie. Dialo sa to pod väčším alebo menším nátlakom. Väčšina tých, ktorí aj po niekoľkomesačnom nátlaku odmietli, boli presídlení do Čiech. Len niektorým sa podarilo zostať na Slovensku. Spravidla to boli takí, ktorí vyhlásili, že nebudú vykonávať kňazskú službu a nijako sa už nebudú v náboženských otázkach angažovať. Či už to bolo tak alebo onak, štátne orgány si dali záležať na tom, aby títo bývalí gréckokatolícki kňazi odmietajúci pravoslávie neboli vzatí do žiadneho zamestnania, ak – tak do toho najpodradnejšieho. Podobne na tom boli ich rodinní príslušníci.⁵⁸ Viacero kňazov však po určitej dobe súhlasilo s prestupom na pravoslávie. Niektorí sa s ním skutočne stotožnili, avšak viacerí ho prijali len formálne, ďalej nerobili pre komunistickú moc žiadnu nadprácu a tajne dúfali, že raz sa situácia zmení.⁵⁹ Takýchto kňazov však bolo na Spiši spočiatku veľmi málo. Museli byť preto povolávaní kňazi z iných častí východného Slovenska, ďalej tzv. kurzisti, ktorí absolvovali iba krátky kurz pravoslávneho bohoslovetva a neskôr aj novokňazi. Stále to však bolo veľmi málo a viacero farností bolo neobsadených. Neobsadené farnosti museli preto obhospodarovať pravoslávni farári z najbližších fár.⁶⁰

Postoj niekdajších gréckokatolíckych veriacich na Spiši k pravoslávniu bol zásadne ovplyvnený tým, akého mali kňaza vo farnosti, alebo ktorý k nim dochádzal.⁶¹ Ak mali alebo dostali pravoslávneho kňaza, zväčša sa aj oni skôr či

58 ŠA PO, A PP, f. ONV KK 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry, cirkevné oddelenie 1949 – 1959, k. 2, č. 5/1951. Správy o priebehu akcie P a zjednotení pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi v okrese.

59 CHALUPECKÝ – HARABIN, ref. 14, s. 127.

60 ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990 (ďalej ONV PP), odbor kultúry, sekretariát pre veci cirkevné 1948 – 1989, k. 2, č. 30/1950. Obežník o Užhorodskej únii; ŠA PO, A SE, f. ONV SE 1945 – 1960, referát pre školstvo osvetu a telesnú výchovu, cirkevné oddelenie 1949 – 1954., k. 196, č. 292/1950. Zoznam duchovných v okrese.

61 ŠA PO, A SE, f. ONV SE 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, cirkevné oddelenie 1955 – 1960, k. 683, č. 460/1955. Situačná správa cirkevného oddelenia.

neskôr obrátili k pravosláviu. Mnohokrát veľkú úlohu zohrávala aj osobnosť konkrétneho farára, jeho vystupovanie a vzťah k veriacim. Pomerne rýchlo sa napríklad na stranu pravoslavia dostali obce Kamienka či Jarabina. O niečo dlhší čas trvalo presadeniu sa pravoslavia v obciach ako Jakubany alebo Litmanová. Pomerne dlho odmietalo mnoho veriacich pravoslávie v Kremnej. Až do opätovného obnovenia gréckokatolíckej cirkvi boli ľudia proti pravosláviu napríklad v Oľšavici,⁶² Sulíne,⁶³ Veľkom Lipníku⁶⁴ a jeho filiálke Strážanoch.⁶⁵ Práve Veľký Lipník a Strážany boli príkladmi obcí rozdelených na zástancov a odporcov pravoslavia, čo spôsobovalo množstvo konfliktov a narušených medziľudských vzťahov.⁶⁶ V mnohých obciach boli pravoslávni kňazi pomerne pasívni a okrem vysluhovania bohoslužieb a sviatostí nerobili nič navyše, aby získali ešte viac ľudí pre pravoslávie, alebo aby ho v ľuďoch upevnili. Za to boli zo strany štátnych orgánov dosť často kritizovaní. Našli sa však aj takí, ktorí boli mimoriadne aktívni, ako bol napr. farár v Osturni, ktorý okrem iného agitoval u dedinčanov, aby vstúpili do miestneho JRD.⁶⁷ O tom, že väčšina pravoslávnych kňazov bola poplatná komunistickému režimu svedčí aj spoločné vyhlásenie pravoslávnych kňazov z okresov Poprad a Spišská Nová Ves z roku 1960, kde sa okrem iného uvádza: „*aj v budúcnosti budeme oddane slúžiť rodnému národu, milovanej socialistickej našej vlasti a veci upevnenia mieru vo svete*“.⁶⁸

V obciach, kde vytrvalo odmietali pravoslávie, bol jasný vplyv bývalých gréckokatolíckych kňazov, ktorí síce nevykonávali pastoračiu, ale už len ich prítomnosť mala značný účinok na miestnych. Veriaci si k nim tajne chodili vysluhovať sviatosti.⁶⁹ Aj keď netrvalo dlho a komunistická moc sa s týmito kňazmi vysporiadala, aj tak ešte nejaký čas ich niekdajšia prítomnosť vplývala na myslenie ľudí. Občas chodili veriaci kvôli vyslúženiu sviatostí za svojim bývalým gréckokatolíckym farárom až do Čiech, kam boli viacerí takíto kňazi presunutí.

62 Archív OÚ Oľšavica, Kronika obce Oľšavica, s. 12.

63 ŠA PO, A SL, f. ONV SL 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, cirkevné oddelenie 1955 – 1960, k. 686, č. 460/1959. Prieskum situácie na pravoslávnych farnostiach.

64 ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Spišskej Starej Vsi 1945 – 1960 (ďalej ONV SSV), odbor školstva a kultúry, cirkevné oddelenie 1951 – 1960, k. 3, č. 7/1956. Situačná správa o cirkevnopolitickej situácii v okrese.

65 ŠA PO, A PP, f. ONV SSV 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry, cirkevné oddelenie 1951 – 1960, k. 3, č. 2/1954. Situačné správy o cirkevnopolitickej situácii v okrese.

66 ŠA PO, A PP, f. ONV SSV 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry, cirkevné oddelenie 1951 – 1960, k. 4, č. 7/1959. Správa o pravoslávnej cirkvi vo Veľkom Lipníku.

67 ŠA PO, A PP, f. ONV SSV 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry, cirkevné oddelenie 1951 – 1960, k. 2, č. 6/1952. Situačné správy o cirkevnopolitickej situácii v okrese Spišská Stará Ves.

68 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor kultúry, sekretariát pre veci cirkevné 1948 – 1989, k. 16, č. 2/1960. Vyhlásenie pravoslávnych duchovných okresu.

69 ŠA PO, A PP, f. ONV KK 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry, cirkevné oddelenie 1949 – 1959, k. 9, č. 8/1954 Situačná správa o pravoslávnej cirkvi v okrese.

Ak na to štátne orgány prišli, samozrejme boli obe strany perzekvované.⁷⁰ Boli aj veriaci, ako napríklad v Sulíne, ktorí si obrady vysluhovali sami. Išlo dokonca aj o pohreby či sobáše.⁷¹ Niektorí bývalí gréckokatolíci, ktorí odmietli pravoslávie riešili svoju situáciu navštevovaním rímskokatolíckych bohoslužieb v susedných obciach a vysluhovaním sviatostí rímskokatolíckymi kňazmi. Bolo to tak aj v prípade veriacich zo Stotiniac, ktorí navštevovali rímskokatolícky kostol v blízkej Holumnici.⁷² V Slovinkách sa ľudia rozdelili na tri časti. Prvá skupina prestúpila na pravoslávie. Ďalšie dve skupiny pravoslávie odmietli. Jedni navštevovali rímskokatolícky kostol v Krompachoch a druhí sa modlili pri kaplnke v obci.⁷³ V Ľubici strácal pravoslávny farár veriacich nielen v prospech rímskokatolíckej cirkvi, ale aj Svedkov Jehovových. Hoci sa týmto aktivitám snažila komunistická moc zabrániť, nie vždy sa jej to darilo.⁷⁴

Úspešnejší boli komunisti pri marení oficiálnych snáh o prestup na rímskokatolícku vieru. Okrem toho sa vyskytli tiež žiadosti o vystúpenie z pravoslávnej cirkvi.⁷⁵ Tieto žiadosti komunistická moc zväčša nemohla odmietnuť už len z toho dôvodu, že ateizácia bola vlastne jej konečným cieľom. Krátkodobým impulzom, keď sa niektorí veriaci upli na svoju zakázanú gréckokatolícku vieru, bola smrť pápeža Pia XII. 9. 10. 1958. Vtedy v niektorých obciach zaňho držali smútok a hovorilo sa o obnovení gréckokatolíckej cirkvi. Napríklad v Jakubanoch dali za pápeža zvoniť v kostole. Tieto aktivity však nemali dlhé trvanie a pravoslávie si udržalo svoje pozície.⁷⁶

Zmenou prešlo aj vyučovanie náboženstva na školách. Zvyšok školského roka 1949/1950 sa ešte vyučovalo gréckokatolícké náboženstvo. Od ďalšieho školského roka však niekdajší gréckokatolíci mohli svoje deti zapisovať už len na pravoslávne náboženstvo. Niektorí riaditelia škôl ešte na jeseň 1950, ako to bolo napríklad v okrese Levoča, požadovali vyučovanie gréckokatolíckeho

70 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor kultúry, sekretariát pre veci cirkevné 1948 – 1989, k. 10, č. 5/1954. Obežník o činnosti bývalých uniatských kňazov.

71 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor kultúry, sekretariát pre veci cirkevné 1948 – 1989, k. 2, č. 30/1950. Obežník o Užhorodskej únii.

72 ŠA PO, A PP, f. ONV KK 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry, cirkevné oddelenie 1949 – 1959, k. 11, č. 15/1958. Správa o cirkevnopolitickej situácii v obciach Holumnica, Stotince a Majerka.

73 Poslednú skupinu v obci preto nazývali „kapličkare“. Archív OÚ Slovinky, Kronika obce Slovinky, s. 12.

74 ŠA PO, A PP, f. ONV KK 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry, cirkevné oddelenie 1949 – 1959, k. 11, č. 31/1958. Správa o cirkevnopolitickej situácii v okrese.

75 ŠA PO, A PP, f. ONV KK 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry, cirkevné oddelenie 1949 – 1959, k. 2, č. 6/1951. Správy o prestupe z pravoslávnej cirkvi do gréckokatolíckej v Ľubici.

76 ŠA PO, A SE, f. ONV SE 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, cirkevné oddelenie 1955 – 1960, k. 686, č. 460/1959. Prieskum situácie na pravoslávnych farnostiach.

náboženstva.⁷⁷ To však už z objektívnych príčin samozrejme nebolo možné. Tí spišskí Rusíni, ktorí dlhodobo odmietali pravoslávie, nezapisovali ani svoje deti na pravoslávne náboženstvo. Niekedy sa spišskí odporcovia pravoslávia snažili zapísať svoje deti na rímskokatolícke náboženstvo, čo sa im však len zriedkakedy podarilo.⁷⁸ Zaujímavé však je, že na pravoslávne náboženstvo nechodili ani mnohé deti, ktorých rodičia pravoslávie prijali. Na pravoslávne náboženstvo zvykla chodiť približne polovica pravoslávnych detí, v niektorých obciach to bolo ešte menej.⁷⁹ Problémom vyučovania pravoslávneho náboženstva bolo aj málo vyučujúcich.⁸⁰ Stávalo sa tiež, že na vyučovacie hodiny nechodili nielen žiaci, ale z rôznych príčin občas ani samotní vyučujúci, ktorými boli väčšinou pravoslávni kňazi.⁸¹

Školstvo

Tak ako iné oblasti života, aj otázka školstva bola pre Rusínov a Ukrajincov mimoriadne búrlivá a v krátkom čase zažili vo vzdelávacom procese množstvo prevrtných zmien. Prvá zmena prišla hneď po oslobodení rusínskych obcí na Spiši Červenou armádou na začiatku roka 1945. Po období tlmenia národnostných školských požiadaviek a v eufórii oslobodenia bratským ruským národom bol v školách v týchto obciach zavádzaný ruský vyučovací jazyk namiesto slovenského jazyka. Často sa to dialo až živelným spôsobom.⁸² Od roku 1945 boli školy s vyučovacím jazykom ruským okrem iných napríklad v Nižných Repašoch, Oľšavici,⁸³ Osturni⁸⁴ či Sulíne.⁸⁵ Postupne pribúdali takéto školy aj v ďalších

77 ŠA PO, SA LE, f. Okresný národný výbor v Levoči 1945 – 1960 (ďalej ONV LE), odbor školstva a kultúry 1949 – 1960, k. 1, č. 309/1950. Zápisnica z okrskovej učiteľskej porady škôl Nižné Repaše, Torisky, Oľšavica.

78 ŠA PO, A PP, f. ONV KK 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry, cirkevné oddelenie 1949 – 1959, k. 5, č. 29/1952. Správy o cirkevnopolitickej situácii v okrese.

79 ŠA PO, A SE, f. ONV SE 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, cirkevné oddelenie 1955 – 1960, k. 686, č. 460/1959. Prieskum situácie na pravoslávnych farnostiach.

80 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor kultúry, sekretariát pre veci cirkevné 1948 – 1989, k. 16, č. 28/1960. Situačné správy o cirkevnopolitickej situácii v okrese Stará Ľubovňa v rokoch 1952 – 1959.

81 ŠA PO, A PP, f. ONV SSV 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry, cirkevné oddelenie 1951 – 1960, k. 2, č. 24/1953. Situačné správy o cirkevnopolitickej situácii v okrese.

82 GAJDOŠ, Marián. Rusínske a ukrajinské školstvo na Slovensku. In *Človek a spoločnosť*, 2000, roč. 3, č. 1, s. 207. ISSN 1335-3608. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-3-rok-2000/1/studie-a-clanky/ukrajinske-a-rusinske-skolstvo-na-slovensku> [cit. 2020-11-11].

83 ŠA PO, SA LE, f. ONV LE 1945-1960, odbor školstva a kultúry 1949 – 1960, k. 1, č. 323/1949. Komisionálne rokovanie vo veci umiestnenia Strednej školy v Nižných Repašoch; ŠA PO, SA LE, f. ONV LE 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry 1949 – 1960, k. 2, č. 309/1950. Zápisnica z okrskovej učiteľskej porady škôl Nižné Repaše, Torisky, Oľšavica.

84 CHALUPECKÝ – HARABIN, ref. 14, s. 109.

85 MURCKO, Michal – PAVELČÍKOVÁ, Monika – ŠTEVÍK, Miroslav. *Sulín*. Sulín: Obec

obciach. O niekoľko mesiacov neskôr, 18. júla 1945, bol pri Povereníctve školstva v Bratislave vytvorený Referát ukrajinských škôl (RUŠ).⁸⁶ V rámci neho boli 10. decembra 1945 vytvorené štyri samostatné inšpektoráty so sídlom v Mezibilaborciach, Sabinove, Stropkove a Prešove. Následne boli 1. januára ustanovené štyri osvetové inšpektoráty, okrem iných aj v Starej Ľubovni pre obvod školského inšpektorátu v Sabinove. Tento inšpektorát mal na starosti všetky záležitosti ruských resp. ukrajinských škôl v spišských rusínskych obciach.⁸⁷

Obdobie rokov 1945 – 1948 charakterizovala nejednotnosť v oblasti smerovania škôl Rusínov a Ukrajincov. Niekde sa vyučovalo v ruskom jazyku, inde zasa v ukrajinskom jazyku. Postupne sa však do popredia dostával ukrajinský jazyk. Po prevzatí moci komunistami v roku 1948 sa definitívne presadil zámer ukrajinizovať školy Rusínov a Ukrajincov.⁸⁸ Netrvalo dlho a v roku 1949 bol zrušený RUŠ aj s jeho inšpektorátmi. Organizácia a riadenie ukrajinských škôl prešli na ONV a KNV, konkrétne na ich odbory pre školstvo a kultúru.⁸⁹ Od toho času začali školy s vyučovacím jazykom ukrajinským postupne pribúdať. Zároveň v niektorých obciach nastal opačný pohyb, keďže sa tam vyskytli snahy o opätovné zavedenie slovenského jazyka. V tomto smere boli úspešní napríklad v Poráci⁹⁰ či Nižných Repašoch.⁹¹ Špecifická situácia bola v Žakovciach. V rokoch 1945 – 1947 sa na tamjšej škole vyučovalo v ruskom jazyku. Po optácii mnohých obyvateľov do Sovietskeho zväzu tam ruská škola zanikla a ruský, resp. ukrajinský vyučovací jazyk tam nebol zavedený ani po príchode Blažov-

Sulín, 2005, s. 45.

86 MUŠINKA, Mikuláš. Ukrajinizácia ruského školstva na východnom Slovensku (1946–1952) a Ivan Paňkevyč. In *Človek a spoločnosť*, 2000, roč. 3, č. 1, s. 192. ISSN 1335-3608. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/en/rocnik-3-rok-2000/1/studie-a-clanky/ukrajinizacia-ruskeho-skolstva-na-vychodnom-slovensku-1946-1952-a-ivan-pankevyc/> [cit. 2020-11-11].

87 GAJDOŠ, Marián. Vznik a problémy ukrajinského národnostného školstva. In *Človek a spoločnosť*, 2009, roč. 12, č. 1, s. 25. ISSN 1335-3608. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-12-rok-2009/1/studie-a-clanky/vznik-a-problemy-ukrajinskeho-narodnostneho-skolstva/> [cit. 2020-11-11].

88 KONEČNÝ, Stanislav. Rusíni na Slovensku a vývoj otázky ich spisovného jazyka. In *Človek a spoločnosť*, 2000, roč. 3, č. 1, s. 182. ISSN 1335-3608. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-3-rok-2000/1/studie-a-clanky/rusini-na-slovensku-a-vyvoj-otazky-ich-spisovneho-jazyka/> [cit. 2020-11-11].

89 VIROSTKOVÁ, Anna. Národnostné školstvo Rusínov a Ukrajincov (1945 – 1970) v slovenskej historiografii. In *Človek a spoločnosť*, 2012, roč. 15, č. 2, s. 53. ISSN 1335-3608. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-15-rok-2012/2/studie-a-clanky/narodnostne-skolstvo-rusinov-a-ukrajincov-1945-1970-v-slovenskej-historiografii/> [cit. 2020-11-11].

90 Archív OÚ Poráč, Kronika obce Poráč, s. 15

91 ŠA PO, SA LE, f. ONV LE 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry 1949 – 1960, k. 5, č. 342/1951. Zápisnica z Národnej školy v Nižných Repašoch – rozhodnutie o vyučovaní v slovenskom jazyku.

čanov.⁹² Súčasne so zmenami vyučovacieho jazyka došlo aj k viacerým zmenám v organizácii školstva vo všeobecnosti. Roku 1945 boli niekdajšie cirkevné ľudové školy (aj gréckokatolícke) poštátnené a stali sa z nich štátne ľudové školy. Roku 1948 sa školy rozdelili na národné školy (1. stupeň) a stredné školy (2. stupeň). Po roku 1960 sa ustanovil systém základných deväťročných škôl. V období rokov 1945 – 1989 sa viackrát menil počet ročníkov základných škôl až sa napokon presadil model deviatich ročníkov, ktorý sa udržal až do súčasnosti.

Z podnetu Krajského výboru KSS v Prešove sa v školskom roku 1952/53 malo pristúpiť k dobudovaniu ukrajinského školstva v Prešovskom kraji.⁹³ Vtedy sa ukrajinjčina stala vyučovacím jazykom aj v spišských rusínskych obciach. To, v akých obciach sa ukrajinjčina zavedie sa rozhodovalo ani nie tak podľa národnostného zloženia daného sídla, ako skôr podľa toho, či boli obyvatelia niekdajší gréckokatolíci, resp. či sa na škole predtým vyučovalo v ruštine. Z toho dôvodu sa od školského roka 1952/53 vyučovalo v ukrajinskom jazyku na školách vo väčšine spišských rusínskych obcí. Okrem toho sa v ukrajinskom jazyku vyučovalo aj na Strednej vyššej škole v Starej Ľubovni.⁹⁴ Popri elementárnom školstve sa zriaďovali tiež materské školy s výchovným jazykom ukrajinským, ako tomu bolo napríklad v Ihl'ňanoch (Stotinciach),⁹⁵ Jarabine,⁹⁶ Jakubanoch, Kamienke⁹⁷ a inde.

Popri tom, že na ukrajinských školách prebiehalo vyučovanie v ukrajinjčine, u žiakov sa tiež budoval pozitívny vzťah k svojej vlastnej ukrajinskej národnosti a jazyku, rovnako vzťah k Slovákom a Čechom a samozrejme k Sovietskemu zväzu a iným socialistickým štátom v duchu socialistického internacionalizmu. Deti sa učili nielen o významných Slovákoch ako boli Hviezdoslav, Jilemnický alebo Kráľ, ale aj o významných Ukrajincoch Duchnovičovi, Pavlovičovi, Ševčenkovi či Frankovi.⁹⁸ Popri podujatiach a oslavách, ktoré sa v tom čase usporadúvali aj na iných školách, sa na ukrajinských školách oslavovali aj výročia

92 CHALUPECKÝ, ref. 17, s. 97.

93 GAJDOŠ, Vznik a problémy, ref. 87, s. 30.

94 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor mládeže, školstva a telesnej výchovy 1960 – 1990, k. 16, č. 2/1961. Zápisnica z prac. porady riaditeľov škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským.

95 ŠA PO, A PP, f. ONV KK 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry 1949 – 1960, k. 43, č. 618/1956. Zriadenie MŠ ukrajinskej v Stotinciach.

96 ŠA PO, A SL, f. ONV SL 1945 – 1960, referát pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu 1949 – 1954, k. 167, č. 323/1949. Zriadenie strednej školy v Jarabine a Novej Ľubovni.

97 ŠA PO, A SL, f. ONV SL 1945 – 1960, referát pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu 1949 – 1954, k. 179, č. 316/1952. Zoznam učiteľov národných škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským.

98 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor mládeže, školstva a telesnej výchovy 1960 – 1990, k. 17, č. 20/1961. Správa o výchove žiakov.

ukrajinských osobností. Napríklad v roku 1956 na ukrajinských školách prebiehali oslavy na počesť ukrajinského spisovateľa Ivana Jakovyča Franka (1856 – 1916), ktoré sa konali pri príležitosti 100. výročia jeho narodenia a 40. výročia jeho smrti. Konali sa slávnostné akademie pre deti i dospelých, literárne diskusie, výstavy a tvorili sa nástenky na túto tému.⁹⁹ Podľa nariadení Povereníctva školstva učitelia ukrajinských škôl mali prebúdzat' národné povedomie ukrajinského ľudu na Slovensku organizovaním kurzov ukrajinského jazyka, založením spevákkeho, tanečného, recitačného alebo divadelného krúžku. Mali tiež šíriť ukrajinskú literatúru a periodiká a súčasne posilňovať vlastenectvo aj k ČSR.¹⁰⁰

Ukrajinizácia školstva sa realizovala bez dôkladnejšej prípravy, čo zapríčiňovalo mnoho problémov. Veľké ťažkosti týmto školám spôsoboval nedostatok kvalifikovaných učiteľov dobre ovládajúcich spisovný ukrajinský jazyk.¹⁰¹ Tento problém sa vyššie miesta snažili v rokoch 1952 a 1953 riešiť individuálnym štúdiom učiteľov, ktoré bolo povinné. Pozostávalo zo štúdia ukrajinskej gramatiky a literatúry a z čítania ukrajinskej beletrie. Na pomoc týmto učiteľom boli zriadené konzultačné strediská v jednotlivých okresoch. Konzultátori na pravidelných stretnutiach zisťovali ústnou aj písomnou formou aktuálne znalosti učiteľov.¹⁰² Príliš to však nepomohlo, a tak sa od školského roka 1956/57 konali semináre organizované Krajským ústavom pre ďalšie vzdelávanie učiteľov a školských pracovníkov v Prešove. Tieto semináre sa uskutočňovali v jednotlivých okresoch severovýchodného Slovenska. Po osvojení si učiva mohli učitelia vykonať skúšku. Úspešní absolventi dostali následne potvrdenie o absolvovaní skúšky. V smernici k týmto seminárom sa uvádzalo: „*Učitelia, ktorí do roku 1960 nevykonajú skúšku z jazyka ukrajinského, budú preradení do kategórie nekvalifikovaných učiteľov so všetkými dôsledkami z toho vyplývajúcich.*“¹⁰³

Učitelia mali tiež možnosť zúčastniť sa prázdninových kurzov ukrajinského jazyka pre učiteľov ukrajinských škôl. Boli desaťdňové v dvoch turnusoch. Kurz

99 ŠA PO, A PP, f. ONV KK 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry 1949 – 1960, k. 42, č. 628/1956. Obežník o oslavách výročia narodenia a úmrtia I. J. Franka na ukrajinských školách.

100 ŠA PO, SA LE, f. ONV LE 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry 1949 – 1960, k. 14, č. 41/1956. Zapojenie učiteľov do kultúrno-osvetovej práce v ukrajinských obciach.

101 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor školstva a kultúry 1950 – 1960, k. 1, č. 27/1950. Výkaz a posudky na učiteľov s rusko-ukrajinskou aprobáciou; ŠA PO, A PP, f. ONV KK 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry 1949 – 1960, k. 43, č. 623/1956. Zoznam učiteľov ukrajinských škôl; ŠA PO, A SL, f. ONV SL 1945 – 1960, referát pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu 1949 – 1954, k. 179, č. 316/1952. Zoznam učiteľov národných škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským.

102 ŠA PO, A PP, f. ONV KK 1945-1960, odbor školstva a kultúry 1949 – 1960, k. 15, č. 112/1952. Usmernenie o individuálnom štúdiu ukrajinského jazyka.

103 ŠA PO, A PP, f. ONV KK 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry 1949 – 1960, k. 41, č. 742/1956. Smernice o štúdiu učiteľov ukrajinských škôl.

bol seminárnou prípravou skúšok, ktoré sa konali po každom turnuse. Na kurze prednášali učiteľia z USSR. V lete 1957 sa kurzov zúčastnilo 16 učiteľov z Jarabiny, Jakubian, Kamienky, Veľkého Sulína, Litmanovej a Mníška nad Popradom-Medzibrodia. Z toho skúšky úspešne spravilo 11 učiteľov.¹⁰⁴ Je teda zrejme, že zvyšovanie kvalifikácie učiteľov ukrajinských škôl prebiehalo len veľmi pomaly, čo bolo spôsobené aj pasivitou a nezáujmom mnohých vyučujúcich.¹⁰⁵

Vo viacerých spišských rusínskych obciach už krátko po roku 1953 začali požadovať zmenu vyučovacieho jazyka na slovenský. Dôvodov na odmietnutie ukrajiničiny v školách mali rodičia hneď niekoľko. Ako už bolo vyššie spomenuté, bolo málo učiteľov, navyše s nedostatočnou kvalifikáciou, chýbali kvalitné učebnice, a preto úroveň týchto škôl bola slabšia v porovnaní so slovenským školami. S tým súviseli obavy rodičov, či deti urobia prijímacie skúšky na stredné a vysoké školy so slovenským jazykom a či sa ich deti v budúcnosti budú vedieť uplatniť. Ukrajiničina sa totiž nepoužívala ani v praktickom živote, najmä v styku s úradmi a v zamestnaní.¹⁰⁶ Pre samotných žiakov bola ukrajiničina ťažko zrozumiteľná a mali s ňou problémy. Spisovný ukrajinský jazyk neovládali ani ich rodičia. Odpor voči ukrajiničine bol spôsobený tiež administratívnym nátlakom vyšších štátnych orgánov, ktorým sa ukrajinizácia školstva presadzovala.¹⁰⁷ V snahe vyhnúť sa posielaniu detí na ukrajinské školy sa ich rodičia začali hlásiť za Slovákov, čo bol druhý faktor odnárodňovania popri nútenej pravoslavicizácii.¹⁰⁸

Snahy obyvateľov spišských rusínskych obcí o zmenu vyučovacieho jazyka sa dlho stretávali s nezáujmom vyšších miest, teda prešovského KNV. Nádej pre rodičov prišla až po administratívnej zmene v roku 1960, keď vznikol Východoslovenský kraj a s ním aj východoslovenský KNV v Košiciach. Nespokojní rodičia sa začali obracať tam. Jednou z nespokojných obcí bola aj Osturňa. V auguste 1960 sa podpisovou akciou drvivá väčšina Osturňanov vyslovila za zmenu vyučovacieho jazyka na slovenský. Ani na to však vyššie orgány nereagovali, a tak Osturňania zablokovali začiatok školského roka tým, že odmietli poslať svoje deti do školy. Tejto nátlakovej akcii už vyššie orgány neodolali a na miest-

---

104 ŠA PO, A SE, f. ONV SE 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru 1955 – 1960, k. 615, č. 455/1957. Kurz pre učiteľov ukrajinského jazyka.

105 ŠA PO, A SE, f. ONV SE 1945 – 1960, referát pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu 1949 – 1954. k. 186, č. 313/1953. Správy z kvalifikačnej porady riaditeľov na ukrajinských školách.

106 VIROSTKOVÁ, Anna. Zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka na Slovensku v roku 1952. In *Človek a spoločnosť*, 2013, roč. 15, č. 3, s. 76. ISSN 1335-3608. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-16-rok-2013/3/studie-a-clanky/zavedenie-ukrajinskeho-vyučovacieho-jazyka-na-slovensku-v-roku-1952/> [cit. 2020-11-11].

107 GAJDOŠ, Vznik a problémy, ref. 87, s. 33.

108 VIROSTKOVÁ, Zavedenie ukrajinského, ref. 106, s. 74.

nej škole došlo k zmene vyučovacieho jazyka z ukrajinského na slovenský.¹⁰⁹ O zmenu jazyka sa usilovali aj v iných obciach. V priebehu ďalších dvoch rokov sa túto zmenu podarilo presadiť rodičom napríklad v Kremnej,¹¹⁰ Litmanovej,¹¹¹ Ihľanoch (Stotinciach) či Mníšku nad Popradom-Medzibrodí.¹¹² Zmena vyučovacieho jazyka sa diala v ďalších rokoch aj na iných školách.

Aj niektoré rusínske obce na východ od Spiša sa po roku 1960 domáhali zmeny vyučovacieho jazyka. Nebolo to však v takej miere ako na Spiši. Okrem iného to bolo spôsobené aj tým, že spišské rusínske obce boli do veľkej miery obklopené slovenskými obcami, a preto boli náchylnejšie k zmene jazyka na slovenský.¹¹³ S ukrajinskými školami väčšinou súčasne skončili ukrajinské materské školy. Po zmene jazyka z ukrajinského na slovenský sa v školách zároveň prestalo brať na zreteľ budovanie vzťahu k ukrajinskej identite, učiť o ukrajinských osobnostiach a oslavovať ich. Zmena vyučovacieho jazyka priniesla aj zmenu jazyka, v ktorom sa písali školské kroniky. Aj v tomto smere nahradila ukrajinčinu slovenčina.¹¹⁴ Na tomto mieste je nutné podotknúť, že tabule na školských budovách, rovnako ako hlavičkový papier a pečiatky ukrajinských škôl boli v slovenskom a ukrajinskom jazyku. Podobné to bolo aj u miestnych národných výborov v ukrajinských obciach.¹¹⁵

Napriek neustálym zmenám, ktoré príliš neprispievali ku kvalite vzdelávania, prinieslo obdobie rokov 1945 – 1967 jedno veľké pozitívum. Ešte aj po druhej svetovej vojne boli v rusínskych obciach problémy so školskou dochádzkou.¹¹⁶

109 CHALUPECKÝ – HARABIN, ref. 14, s. 109.

110 ŠA PO, A SL, Školská kronika Kremná 1943 – 1977.

111 ŠA PO, A SL, Školská kronika Litmanová 1952 – 1994.

112 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor mládeže, školstva a telesnej výchovy 1960 – 1990, k. 17, č. 20/1961, Správa o výchove žiakov.

113 GAJDOŠ, Vznik a problémy, ref. 87, s. 33.

114 Takisto aj v predchádzajúcom období väčšinou súvisel vyučovací jazyk s jazykom školských kroník. Teda ak sa niekde počas 1. ČSR vyučovalo v rusínskom dialekte, zapisovalo sa v ňom aj do školskej kroniky. Podobné to bolo aj s ruštinou po roku 1945. Nebolo to však vždy pravidlom. Po zavedení ukrajinčiny ako vyučovacieho jazyka sa na niektorých školách ešte niekoľko rokov písali školské kroniky po rusky a až neskôr po ukrajinsky. ŠA PO, A SL, Školská kronika Jakubany 1925 – 1951; ŠA PO, A SL, Školská kronika Jakubany 1932 – 1941; ŠA PO, A SL, Školská kronika Jarabina 1924 – 1947; ŠA PO, A SL, Školská kronika Kamienska 1947 – 1951; ŠA PO, A SL, Školská kronika Kamienska 1946 – 1953; ŠA PO, A SL, Školská kronika Kremná 1943 – 1977; ŠA PO, A SL, Školská kronika Litmanová 1952 – 1994; ŠA PO, A SL, Školská kronika Stráňany 1928 – 1967; Školská kronika Stráňany 1967 – 1975; ŠA PO, A SL, Školská kronika Veľký Lipník 1947 – 1953.

115 ŠA PO, A PP, f. ONV KK 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry 1949 – 1960, k. 35, č. 1266/1955. Označovanie škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským.

116 LUKNIŠ, Miroslav. Jakubiany. In *Sborník prác prírodovedeckej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave XIV*. Bratislava: Slovenská univerzita v Bratislave, 1946, s. 20.

V ďalších desaťročiach sa to však zlepšovalo a s tým zároveň stúpala vzdelanostná úroveň mládeže. Na konci 60. rokov 20. storočia bol medzi najmladšou generáciou spišských Rusínov v porovnaní s ich rodičmi a starými rodičmi oveľa vyšší podiel gramotných, čo znamenalo obrovský posun oproti medzivojnovému obdobiu keď bol podiel analfabetov v tejto komunite pomerne vysoký.

Kultúra

Po oslobodení spišských rusínskych obcí na začiatku roka 1945 bola značná časť kultúrnych aktivít Rusínov a Ukrajincov v gescii novovzniknutej Ukrajinskej národnej rady Prjaševčiny. Kultúru, podobne ako školstvo, mali na starosti jej štyri ukrajinské štátne osvetové inšpektoráty v Bardejove, Snine, Svidníku a Starej Ľubovni. Posledný menovaný inšpektorát mal pôsobnosť v oblasti Spiša. Inšpektoráty sa po zavedení krajského zriadenia v roku 1949 stali súčasťou odborov školstva a kultúry ONV.¹¹⁷ Spišskí Rusíni a Ukrajinci boli aktívni v kultúrnom živote už v tomto povojnovom období. Napríklad v Poráči vystúpila školská mládež na mikulášskom večierku s pásmom spevov, tancov a vystúpení pod názvom *Nikolaj prichodit'*. O tri roky neskôr v tejto obci odohrali členovia Zväzu mládeže Karpát divadelné hry *Panič na meľnice* a *Deputácia do Viedňa* v ruštine, keďže to bol vtedy vyučovací jazyk na miestnej škole.¹¹⁸ Roku 1949 bol zasa v Jarabine založený 24-členný balalajkový orchester.¹¹⁹

K zmene v oblasti kultúry prišlo v rokoch 1951 – 1952, keď bola UNRP zrušená a nahradil ju Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich (KZUP) so sídlom v Prešove. Súčasne s tým sa definitívne presadila už spomínaná ukrajinizácia školstva a, paradoxne, boli prenasledovaní niektorí členovia ukrajinskej inteligencie v rámci boja s tzv. ukrajinskými buržoáznymi nacionalistami, čo bola obdoba tzv. slovenských buržoázných nacionalistov.¹²⁰ Regionálnymi organizáciami KZUP boli okresné výbory (OV) Prešov-Vranov, Košice, Humenné-Michalovce, Svidník, Bardejov a Stará Ľubovňa. V jednotlivých obciach boli miestne odbory (MO) KZUP. KZUP sa venoval politicko-výchovnej práci, mimoškolskému vzdelávaniu, názornej propagande a agitácii, práci s knihou a tlačou, podieľal sa na oslavách výročí ukrajinských, sovietskych a československých osobností. V oblasti záujmovej umeleckej činnosti sa venoval recitačným

---

117 KONEČNÝ, Stanislav. Kultúrne aspekty vývoja rusínskej a ukrajinskej menšiny na Slovensku v povojnovom decéniu. In *Človek a spoločnosť*, 2009, roč. 12, č. 1, s. 44. ISSN 1335-3608. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-12-rok-2009/1/studie-a-clanky/kulturne-aspekty-vyvoja-rusinskej-a-ukrajinskej-mensiny-na-slovensku-v-povojnovom-deceniu/> [cit. 2020-11-11].

118 HANUŠČIN st. – HANUŠČIN ml., ref. 34, s. 85.

119 DEREVJANÍK – ŠTEFANIKOVÁ, ref. 38, s. 90.

120 GAJDOŠ – KONEČNÝ, ref. 1, s. 41.

súťažiam, zborovému i sólovému spevu, divadelným, ochotníckym, bábkovým a tanečným súborom. KZUP taktiež pre svojich členov zabezpečoval školenia, porady a semináre. KZUP vydával ukrajinské publikácie a tlač (*Nove Žytja, Družno vpered, Dukľa*), ktoré čítali aj spišskí Rusíni a Ukrajinci.¹²¹

Tak ako inde, aj v spišských rusínskych obciach sa po druhej svetovej vojne začali hromadne budovať kiná. Po najväčšom rozmachu v 50. rokoch začal od 60. rokov 20. storočia záujem o premietanie postupne klesať v dôsledku nástupu televízie. V ďalšom období preto mnoho obecných kín zaniklo. Médiom, ktoré malo po druhej svetovej vojny vplyv na rozvoj kultúry a národnej identity Rusínov a Ukrajincov, i tých spišských, bol rozhlas. Ukrajinské vysielanie Československého rozhlasu vysielalo najskôr v rokoch 1945 – 1948 z Bratislavy. Roku 1948 sa uskutočnilo prvé pokusné vysielanie z Prešova, pričom neskôr sa už odtiaľ vysielalo pravidelne. Rozšírenosť rozhlasu sa v ďalších rokoch stále zvyšovala aj v súvislosti s elektrifikáciou rusínskych obcí. Spočiatku sa vysielalo v ruštine. Iba postupne sa presadzoval ukrajinský jazyk, ktorý definitívne prevládol po polovici 50. rokov 20. storočia. Vstupy z pracovísk však boli v rusínskom dialekte, čo bola jedna z mála príležitostí počuť vo verejnom priestore rusínčinu.¹²² V Starej Ľubovni neskôr pôsobila Okresná redakčná rada pre spoluprácu s Československým rozhlasom v Prešove. Dopisovateľmi do ukrajinského štúdia Československého rozhlasu v Prešove boli totiž aj Rusíni a Ukrajinci okresu Stará Ľubovňa.¹²³

Oblasť kultúry v oblasti Spiša mal vo svojej kuratele OV KZUP v Starej Ľubovni, ktorého tajomníkom bol značnú časť jeho existencie Štefan Zima. Reálne mal však OV KZUP dosah iba na okres Stará Ľubovňa. Kultúrne aktivity samozrejme vyvíjali aj Rusíni a Ukrajinci v iných častiach Spiša, ale dialo sa to v rámci osvetových besied, Slovenského zväzu žien a iných spoločenských organizácií. Tu treba podotknúť, že v rámci celého Spiša vrátane Ľubovnianskeho okresu boli činné folklórne, divadelné a iné umelecké krúžky aj v rámci škôl. Roku 1965 pod OV KZUP Stará Ľubovňa spadalo deväť základných organizácií (miestnych odborov): Veľký Lipník (114 členov), Stráňany (61 členov), Kamienka (53 členov), Litmanová (18 členov), Jarabina (43 členov), Jakubany (37 členov), Ihl'any (21 členov), Kremná (11 členov), Stará Ľubovňa (35 členov). Dohromady mal Ľubovniansky KZUP (aj s obcami zo šarišskej časti okresu) 393

---

121 Napríklad v roku 1981 bolo na východnom Slovensku 5543 predplatiteľov ukrajinskej tlače, z toho 696 bolo v okrese Stará Ľubovňa. Vzhľadom na početnosť Rusínov a Ukrajincov v okrese išlo o pomerne nízke číslo. ŠA PO, A SL, f, Okresný výbor Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich v Starej Ľubovni. 1958 – 1987 (ďalej OV KZUP SL), roky 1980 – 1981, k. 12559 (nespracované).

122 KONEČNÝ, Kultúrne aspekty, ref. 117, s. 44.

123 ŠA PO, A SL, f. OV KZUP SL 1958 – 1987, roky 1989 – 1990, k. 12586 (nespracované).

členov.¹²⁴ To ani zďaleka nebol počet, aký by si funkcionári KZUP želali. Ani v ďalších rokoch sa členská základňa výraznejšie nerozrastala. Ako uviedol historik Marián Gajdoš: „*KZUP s veľkými problémami vznikol, aktivitou zhora ako nástroj ukrajinizácie a nezískal masovú podporu. Opieral sa len o autoritu KSČ a o pomoc zo strany štátnej správy, preto sa vyznačoval značnou servilnosťou a formálnou činnosťou už od svojho založenia.*“¹²⁵

Najvýznamnejším počínom OV KZUP v Starej Ľubovni bolo organizovanie folklórneho festivalu v Kamienke. Prvý ročník festivalu sa uskutočnil v roku 1966 v Starej Ľubovni ešte pod názvom *Festival ukrajinskej estrády*. Všetky ďalšie ročníky sa však už konali v neďalekej Kamienke, čo sa odôvodňovalo tým, že „*do obce Kamienka viac-menej gravitujú okolité ukrajinské obce ... čo by bolo dobrou zárukou, že účasť na festivaloch, ktoré v budúcnosti budú sa uskutočňovať vždy v máji, bude masová*“.¹²⁶ Postupne sa z festivalu stalo jedno z najvýznamnejších folklórnych podujatí na Slovensku.

Folklórne súbory a skupiny v období socializmu pôsobili ako tzv. ľudová umelecká tvorivosť (LUT), čo sa chápano ako dobrovoľná záujmová neprofesionálna umelecká činnosť. Neskôr sa používal termín záujmová umelecká činnosť (ZUČ). Minimálne jedna skupina či súbor pôsobil takmer v každej spišskej rusínskej obci. Vznikať začali od 50. rokov 20. storočia. Ďalšie pribúdali aj v nasledujúcich desaťročiach. V Jarabine pôsobila folklórna spevácka skupina Poľana,¹²⁷ v Toryskách folklórna skupina Javorina,¹²⁸ v Slovinkách folklórny súbor Slovinka,¹²⁹ v Jakubanoch folklórny súbor Kečera,¹³⁰ v Poráči folklórna skupina Poráčan.¹³¹ Vo Veľkom Lipníku a Kamienke pôsobilo hneď niekoľko folklórnych súborov a skupín, okrem iných napríklad Lipničanka vo Veľkom Lipníku¹³² a Barvinok v Kamienke.¹³³

Po druhej svetovej vojne nastal tiež rozmach ochotníckeho divadelníctva. Ochotnícke súbory boli aj v mnohých spišských rusínskych obciach. Ochotníci

---

124 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor mládeže, školstva a telesnej výchovy 1960 – 1990, k. 28, č. 21/1966. Zpráva o činnosti KSUP v Starej Ľubovni.

125 GAJDOŠ – KONEČNÝ, ref. 1, s. 140.

126 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor mládeže, školstva a telesnej výchovy 1960 – 1990, k. 4, 1967. 32. Riadne zasadnutie Komisie školstva a kultúry ONV v Poprade dňa 25. 1. 1967 (bod 191. Festival ukrajinskej estrády).

127 DEREVJANÍK – ŠTEFANIKOVÁ, ref. 38, s. 179.

128 STERENČÁKOVÁ, Daniela – MIGIEL, Robert. *Dedičstvo. Monografia obce Torysky*. Prešov: Datapress, 2011, s. 56.

129 MAJEROVÁ, Mária – PAČAN, Michal. *Slovinky*. Slovinky: Obec Slovinky, 2008, s. 49.

130 KUNDEA, ref. 12, s. 120.

131 HANUŠČIN st. – HANUŠČIN ml., ref. 34, s. 87.

132 ŠPESOVÁ, ref. 32, s. 56.

133 ŠA PO, A SE, f. OV KZUP SE 1958 – 1987, rok 1980, k. 12573 (nespracované).

aktívne pôsobili napríklad v Stráňanoch,¹³⁴ Jarabine,¹³⁵ Veľkom Lipníku,¹³⁶ Poráčí,¹³⁷ Litmanovej¹³⁸ či Ihľanoch.¹³⁹ Spišskí rusínski ochotníci hrávali svoje predstavenia v širšom i vzdialenejšom okolí.

Spišskí Rusíni a Ukrajinci boli kultúrne obohacovaní aj zvonku. Do niektorých spišských rusínskych obcí zavítal Poddukliansky ukrajinský súbor piesní a tancov. Pre spišských Rusínov a Ukrajincov boli výnimočné aj hosťovské predstavenia profesionálneho Ukrajinského národného divadla z Prešova.¹⁴⁰

Jednou z úloh Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich bolo tiež zabezpečenie literatúry v ukrajinskom jazyku v obecných knižniciach rusínskych obcí. Na Spiši mali mnohé obecné knižnice značné problémy či už z hľadiska nadobúdania ukrajinských kníh, alebo riadneho zabezpečenia chodu knižníc. Ľubovniansky KZUP knihovníkov preto viackrát napomínal, čo však k zlepšeniu situácie príliš nepomáhalo.¹⁴¹ OV KZUP v Starej Ľubovni organizoval tiež rôzne kurzy, ako napríklad kurzy pre negramotných alebo kurzy ukrajinského jazyka.¹⁴²

Rusíni a Ukrajinci boli v obdobiach pred rokom 1945 pomerne izolovaní od hlavného rusínskeho osídlenia v oblastiach Šariša a Zemplína a nemali príliš veľa kontaktov s tamojšími súkmeňovcami. To sa začalo meniť od polovice 20. storočia práve vďaka rozmachu rusínskeho folklóru. Odvtedy boli kontakty medzi Rusínmi z rôznych častí východného Slovenska čoraz častejšie. Tieto stretnutia sa odohrávali predovšetkým na folklórnych podujatiach. Na týchto podujatiach sa stretávali Rusíni nielen z rôznych častí Spiša, ale aj z rôznych častí východného Slovenska. Tak si aj viac začali všímať svoju odlišnosť v nárečí či odievaní.

Z vyššie uvedeného je zrejmé, že kultúrny život spišských Rusínov a Ukrajincov bol v rokoch 1945 – 1967 nepomerne bohatší v porovnaní s predchádzajúcimi obdobiami. Zahŕňal však určité kontroverzie vyplývajúce z presadzovania

---

134 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor mládeže, školstva a telesnej výchovy 1960 – 1990, k. 28, č. 21/1966. Zpráva o činnosti KSUP v Starej Ľubovni.

135 DEREVJANÍK – ŠTEFANIKOVÁ, ref. 38, s. 183.

136 ŠPESOVÁ, ref. 32, s. 56.

137 HANUŠČIN st. – HANUŠČIN ml., ref. 34, s. 85.

138 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor mládeže, školstva a telesnej výchovy 1960 – 1990, k. 17, č. 20/1961, Správa o výchove žiakov.

139 KOLEKTÍV. *Ihľany*. Ihľany: Obecný úrad Ihľany, 1997, s. 60. ISBN 8096768409.

140 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor mládeže, školstva a telesnej výchovy 1960 – 1990, k. 17, č. 20/1961, Správa o výchove žiakov. Archív OÚ Poráč, Kronika obce Poráč, s. 15.

141 ŠA PO, A PP, f. ONV PP 1945 – 1990, odbor mládeže, školstva a telesnej výchovy 1960 – 1990, k. 1, 1966. 10. Riadne zas. Komisie šk. a kult. ONV v Poprade dňa 16. 2. 1961.

142 ŠA PO, A SE, f. ONV SE 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru 1955 – 1960, k. 619, č. 456/1958. Správy o kultúrno-výchovnej činnosti medzi ukrajinským obyvateľstvom.

ukrajinskej národnej myšlienky a ukrajinského jazyka a z riadenia kultúry inštitúciami podriadenými štátu. S tým mali problém najmä rusínsky orientovaní obyvatelia, ktorí sa na kultúrnych aktivitách podieľali v menšej miere ako tí, ktorí sa stotožnili s ukrajinskou národnosťou.

***

Obdobie rokov 1945 – 1967 bolo pre Rusínov a Ukrajincov, i tých spišských, mimoriadne rozporuplné. Na jednej strane sa postupne zvyšovala ich zamestnanosť, životná i vzdelanostná úroveň. Štát podporoval rozvoj ich školstva a kultúry. Na druhej strane sa to dialo súčasne s nanútením ukrajinskej národnej identity, čo sa prejavilo najviac práve v školstve a kultúre. Mimoriadne negatívne tiež vplývali na Rusínov a Ukrajincov opcia do ZSSR a zrušenie gréckokatolíckej cirkvi. Rusíni a Ukrajinci teda toho v tomto období zakúsili skutočne veľmi veľa. Tieto skutočnosti nemohli neovplyvniť ich národnostnú identitu, ktorá mohla byť do roku 1968 oficiálne výlučne ukrajinská.

Všetky tieto okolnosti sa dotýkali aj Rusínov a Ukrajincov žijúcich na Spiši. V porovnaní so súkmeňovcami žijúcimi v Šariši a Zemplíne však spišskí Rusíni vykazovali určité špecifiká dané predovšetkým tým, že boli vo väčšej miere obklopení väčšinovým slovenským obyvateľstvom a nachádzali sa pomerne ďaleko od Prešova, centra rusínskeho a ukrajinského školstva a kultúry. Preto na Spiši ukrajinské školy v porovnaní so Šarišom a Zemplínom vydržali len veľmi krátko. Takisto v kultúrnej oblasti mal Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich najmenší dosah práve na Spiš, kde mal len niekoľko stoviek členov. Rozdiely môžeme badať aj vo väčšom odmietaní pravoslavia v porovnaní so Zemplínom a Šarišom, čo bolo spôsobené okrem iného aj tým, že spišskí Rusíni mohli využívať okolité rímskokatolícke kostoly, pričom zemplínski a šarišskí Rusíni mali takýchto možností nepomerne menej. Naopak, čo sa týka opcie podiel Rusínov, ktorí sa jej zo Spiša zúčastnil bol vyšší v porovnaní s východnejšími rusínskymi regiónmi. To bolo taktiež spôsobené viacerými spišskými regionálnymi danosťami, medzi iným i tým, že opcie sa zúčastnilo mnoho Rusínov, ktorí len krátko predtým zaujali domy po odsunutých spišských Nemcoch a báli sa, či zostanú ich vlastníctvom. Na etnicitu spišských Rusínov výrazne vplývala ich izolovanosť od hlavného rusínskeho osídlenia na severovýchodnom Slovensku. Rusíni na Spiši žili predovšetkým v troch enklávach (okolie Starej Ľubovne, Levočské vrchy, Volovské vrchy), ktoré boli obklopené majoritným obyvateľstvom, čo spôsobovalo väčšiu mieru asimilácie, ako tomu bolo u šarišských a zemplínskych Rusínov. Z uvedeného je teda zrejmé, že aj keď v mnohom zdieľali spišskí Rusíni rovnaký údel so svojimi východne žijúcimi súkmeňovcami, vo viacerých ohľadoch boli ich osudy odlišné.

RUTHENEN UND UKRAINER IN ZIPS 1945–1967

MARTIN FURMANIK

Obwohl die Frage der Ruthenen und Ukrainer in der Slowakei in der Zeit des Sozialismus relativ gut bearbeitet wird, wurde den regionalen Besonderheiten dieses Themas weniger Aufmerksamkeit gewidmet. Aus diesem Grund befasst sich diese Studie mit Ruthenen und Ukrainern aus regionaler Sicht, und zwar in der Region Zips. Innerhalb der Ostslowakei hatte Zips eine spezifische Position aus verschiedenen Gesichtspunkten, auch aus ethnischer Sicht. Daher fanden in den Jahren 1945–1967 in der Region Zips bei den Ruthenen und Ukrainern die gleichen Prozesse statt, die sich von denen der Ruthenen und Ukrainer in der Region Ostzips unterschieden. Die Einleitung der Studie widmet sich der politischen Situation der Ruthenen und Ukrainer in der Slowakei und in Zips nach dem Krieg. Der folgende Text befasst sich mit der Auswanderung von Zipser-Ruthenen und Ukrainern in der Tschechoslowakei und in Zips. Der nächste Teil befasst sich mit der Möglichkeit der Zipser Ruthenen und Ukrainer in 1947 der Sowjetunion beizutreten. Anschließend wird es kurz auf die Beschäftigung von Mitgliedern dieser Gemeinschaft eingegangen. Es wird beachtlich darauf geachtet, wie sich die Ruthenen und Ukrainer von Zips gegen die Abschaffung der griechisch-katholischen Kirche und die Einführung der Orthodoxie im Jahr 1950 wehrten. Anschließend befasst sich die Studie mit der Ukrainisierung der Bildung und dem erheblichen Widerstand der Zipser Ruthenen und Ukrainer gegen diesen Prozess. Die Studie ist von dem Kulturleben der Ruthenen und Ukrainer, das auch stark von staatlichen Eingriffen beeinflusst wurde, geschlossen. Die einzelnen Teile der Studie zeigen die Ähnlichkeiten und Unterschiede der historischen Prozesse bei Ruthenen und Ukrainern in und außerhalb von Zips.

PhDr. Martin Furmanik, PhD.
Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi
Letná 57/50, 052 01 Spišská Nová Ves
e-mail: martinfurmanik@muzeumspisa.com